

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЛІНГВІСТИКИ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА СОЦІОЛОГІЇ ТА ПОЛІТОЛОГІЇ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувачка випускової кафедри

_____ О.А. Хомерікі

«___» _____ 2023 р.

ДИПЛОМНА РОБОТА
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО РІВНЯ
БАКАЛАВР ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ 052
«ПОЛІТОЛОГІЯ»

Тема: Правий популізм як реакція на ісламізацію Європи

Текст роботи містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Виконавець: здобувач ПЛ –413 НАДОЛІНА Яна Віталіївна

Керівник: кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології та політології Гладких Валентин Валерійович

КИЇВ 2023

РЕФЕРАТ

Дипломна робота містить: 60 сторінок, 39 посилань на літературні джерела.

Об'єкт дослідження: політичні процеси, що відбуваються у регіонах Близького Сходу, Африки, Центральної Азії, а також у Європі з кінця ХХ ст. і до сьогодні.

Предмет дослідження політичний іслам (ісламізм) як чинник, що має вплив на політичні процеси у Європі.

Мета роботи: виокремлення ключових тенденцій формування, розвитку, сфер поширення ісламізму та його впливу на політичні процеси у Європі.

Методи дослідження: аналіз літератури та даних, історичний, порівняльний, структурно-функціональний, логічний методи.

Щоб провести авторське соціологічне дослідження при виконанні роботи було застосовано метод опитування (анкетування).

Завдання, котрі потрібно вирішити для досягнення поставленої мети роботи:

1. розглянути взаємини ісламської та західної цивілізацій, а також дізнатися сьогодишні трактування так званої «ісламської загрози»;
2. розглянути можливість привести ісламське суспільство до реформ, лібералізму та демократизації вже у першій половині ХХІ ст.;
3. дослідити світоглядні засади ісламу у політичному контексту, а також зрозуміти його політичну та геополітичну доктрину;
4. протиставити сутність ісламу як альтернативний проєкт глобалізації західного світу.

Ключові слова: іслам, популізм, геополітика, політизація.

ABSTRACT

The thesis contains: 60 pages, 39 links to literary sources.

The object of the study: the study of political processes taking place in the regions of the Middle East, Africa, Central Asia, as well as in Europe since the end of the 20th century. and until today.

The subject of research is political Islam (Islamism) as a factor influencing political processes in Europe.

The purpose of the work: to highlight the key trends in the formation, development, areas of spread of Islamism and its influence on political processes in Europe.

Research methods: literature and data analysis, historical, comparative, structural-functional, logical methods.

In order to carry out the author's sociological research, the survey method (questionnaire) was used in the performance of the work.

Tasks that need to be solved in order to achieve the set goal of the work:

1. consider the relationship between Islamic and Western civilizations, as well as learn today's interpretations of the so-called "Islamic threat";
2. consider the possibility of bringing Islamic society to reforms, liberalism and democratization in the first half of the 21st century;
3. to investigate the philosophical foundations of Islam in a political context, as well as to understand its political and geopolitical doctrine;
4. to contrast the essence of Islam as an alternative project of globalization of the Western world.

Key words: Islam, populism, geopolitics, politicization.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. СУТНІСТЬ, ПРИЧИНИ ПОЯВИ ТА ВИЯВИ ПОЛІТИЧНОГО ІСЛАМУ.....	7
1.1 Передумови виникнення і визначальні риси ісламу.....	7
1.2 Політизація ісламського фундаменталізму на пострадянському просторі....	23
Висновок до першого розділу.....	34
РОЗДІЛ 2. ЗАРОДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОШИРЕННЯ ІДЕЙ ІСЛАМСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.....	36
2.1 Причини популярності ідей і практики так званої «Ісламської держави»....	36
2.2 Розширення території та соціальної бази «Ісламської держави» - тривожний сигнал для держав Європи.....	42
Висновок до другого розділу.....	48
РОЗДІЛ 3. МЕТОДОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ІСЛАМІЗМУ НА ПОШИРЕННЯ ПРАВИХ ПОПУЛІСТСЬКИХ ІДЕЙ У ЄВРОПІ.....	49
ВИСНОВКИ.....	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	57

ВСТУП

Актуальність теми, що досліджується. На нинішній стадії геополітичних трансформацій Європи помітно зростає увага політиків та учених до тих соціально-політичних процесів, що наразі відбуваються на Близькому Сході, у Центральній Азії та у Африці. У цьому контексті іслам виступає одним з найважливіших духовних факторів ХХІ ст. Одним з найвпливовіших чинників змін у Євразії, після розпаду СРСР та появи незалежних держав, стала Центральна Азія. Вплив близькосхідного регіону, як і африканського, відчутно збільшився, зокрема через економічні, релігійні і геополітичні фактори. Потужною альтернативою глобалізованого проєкту Заходу став, у своїй політичній іпостасі, іслам, як одна з найпоширеніших релігій Сходу.

Близькосхідні, центральноазійські та африканські країни поступово стають щодамі впливовішими геополітичними суб'єктами на світовій арені та дедалі сильніше впливають на хід порядку денного у Європі, стаючи у ряд до найбільших міжнародних гравців, а саме: США, ЄС, росією та Китаєм. Місцем дифузії та зіткнення світоглядів найвпливовіших світових культур: християнської, ісламської, іудаїстської, конфуціанської, буддиської, тощо, стають місцеві держави. Це ті місця, контроль над котрими, дає змогу керувати транзитом стратегічної сировини глобального значення, але не лише це, а й – насамперед те, що вони є, так би мовити, перетином цивілізацій, ідеологічне домінування над котрим дає країнам можливість творити порядок денний світового ладу.

Наукове опрацювання теми сьогодні: проблема становлення та політичного розвитку арабських держав перебувала у фокусі дослідження Х. Кемаля, С. Гантінгтона, І. Гольдцієра, Г. Грюнебаума, Дж. Еспозіто та інших. Питання зародження, відновлення та політизації ісламу, було висвітлено такими українськими вченими: С. Нагорним, О. Олійником, І. Кулішем, О. Ярошем, А. Постолюком, А. Арістовою, С. Троян та ін.

Об'єктом дослідження є політичні процеси, що відбуваються у регіонах Близького Сходу, Африки, Центральної Азії, а також у Європі з кінця ХХ ст. і до сьогодні.

Предметом дослідження є : політичні процеси, що відбуваються у регіонах Близького Сходу, Африки, Центральної Азії, а також у Європі з кінця ХХ ст. і до сьогодні.

Метою виокремлення ключових тенденцій формування, розвитку, сфер поширення ісламізму та його впливу на політичні процеси у Європі.

Щоб реалізувати поставлену мету, потрібно розв'язати такі **завдання**:

1. розглянути взаємини ісламської та західної цивілізацій, а також дізнатися сьогодишні трактування так званої «ісламської загрози»;
2. розглянути можливість привести ісламське суспільство до реформ, лібералізму та демократизації вже у першій половині ХХІ ст.;
3. дослідити світоглядні засади ісламу у політичному контексту, а також зрозуміти його політичну та геополітичну доктрину;
4. протиставити сутність ісламу як альтернативний проєкт глобалізації західного світу.

Методи, які використовувалися при цьому дослідженні:

- Історичний, що дозволяє стежити за еволюцією розуміння самої сутності політизації ісламу в усій історії людства;
- Логічний, що сприяє встановленню причинно-наслідкових зв'язків у виникненні рухів спочатку політичного ісламу, а далі й терористичних організацій, пов'язаних з ним;
- структурно-функціональний, що дає змогу розгорнуто показати понятійно-категоріальний апарат, котрим оперують дослідники при вивченні політизації ісламу;
- порівняльний, що допомагає з'ясувати чим різняться західна й ісламська ціннісна та геополітична доктринами.

Структура кваліфікаційної роботи - це вступ, розділи, висновки, список використаних джерел (39 найменувань). Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 60 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

СУТНІСТЬ, ПРИЧИНИ ПОЯВИ ТА ВИЯВИ ПОЛІТИЧНОГО ІСЛАМУ

1.1 Передумови виникнення, сутність і риси ісламського релігійного фундаменталізму

Розкол ісламу відбувся на ранньому етапі його розвитку (VII ст.) на шіїзм і суннізм. *Шіїти* (від араб. شيعية шй'а — «прихильники, угруповання, партія, фракція») – загальний термін, який означає послідовників шіїзму. Шіїти вважають, що влада в мусульманській громаді повинна належати не вибірним халіфам, а імамам – обраним нащадкам Пророка, до яких вони відносять Алі та його нащадків від доньки Мухаммеда Фатіми (Аліди). Регіони проживання – Іран, Азербайджан, переважна частина населення Іраку, частина населення Лівану, Ємену, Бахреїну. В Сирії також присутня група мусульманської меншини, відома як алавіти, які становлять невеликий відсоток населення. Ця група має кілька невеликих присутностей в Лівані та Туреччині. Алавіти вірять, що наступництво пророка Мухаммеда правомірно повинно наслідувати лінію його найбільш здібних та благочестивих сподвижників. Вони дотримуються шіїтської інтерпретації, за якою спадкоємцем Мухаммеда був його зять Алі бін Абу Таліб, і вважають, що правонаступництво повинно передаватися через кровні зв'язки. Варто зазначити, що алавітів не слід плутати з алавітами, що є мусульманською меншиною в Туреччині.

Сунніти, що складають понад 90% усіх мусульман, вважають, що верховна влада в халіфаті повинна належати халіфам, які обираються всією громадою. Вони визнають правомірність правління перших чотирьох халіфів Абу Бакра, Омара, Османа та Алі, яких вони вважають "праведними". Улеми, що є суннітськими богословами, у відміну від шіїтських, не мають права приймати власні рішення з найважливіших питань релігійного та суспільного життя.

Це лише загальна інформація, щоб показати, що сунніти є найбільшою групою, яка становить понад 90 % усіх, хто сповідує іслам.

Часто іслам зводять до стереотипної тріади, що складається з «ксенофобії, насильства і жінконенависництва». Великий страх щодо «ісламського фундаменталізму» та його різновидів часто спонукає до антимусульманських і навіть расистських ідей. Мусульман звинувачують у політизованості, схильності до екстремізму та тероризму у назві їхньої віри. Такі тези були висловлені американським політологом С. Хантінгтоном у своїй книзі. Він розробив контраст між Північчю та Півднем (багатими та бідними), що розглядається як неодмінність зіткнення християнської та ісламської цивілізацій [31].

Проте, приклади насильства можна знайти у різних релігійно-культурних середовищах, включаючи християнське, буддійське, індуїстське та інші. Немає основ для міркування про особливу нетерпимість мусульман до представників інших релігій, воєнничість ісламу та його прихильників, оскільки саме життя спростовує ці претензії. Наприклад, як історія, так і сучасні події свідчать про численні воєнні конфлікти між мусульманськими державами, такі як війна між Іраном і Іраком у 1980-1988 роках або конфлікт між Іраком і Кувейтом у 1990 році. Також прихильники різних течій ісламу вступають у збройну боротьбу один з одним, наприклад, суніти проти шиїтів та ахмадійців у Пакистані: алавіти, суніти і шиїти у Лівані.

Халіфат (від араб. خليفة Khalīfah – «спадкоємець», «представник») – термін має два значення: він вживається як титул для халіфа і також вказує на велику державу, яку створили арабські завойовники після Мухаммада під керівництвом його "халіфів" (намісників).

Умма (від араб. أمة «співтовариство», «нація»). В ісламі слово умма означає спільність віруючих (уммат аль-му'мінін), тобто увесь ісламський світ. Фраза умма вахіда («одне співтовариство») в Корані означає об'єднаний арабський світ.

Джихад (від араб. جهاد – «зусилля») – це поняття в ісламі походить від арабського слова "جهاد" (jihād), що означає "усердя" або "зусилля". Зазвичай Джихад асоціюється зі збройною боротьбою мусульман проти невірних, але ця концепція має ширший зміст. Деякі ісламські богослови розрізняють Джихад на

великий (духовна боротьба з власними недоліками) і малий (газават - збройна боротьба з невірними) типи.

Джихад є важливою складовою релігійного життя в ісламі і продовжуватиме існувати до кінця світу. Учасник Джихаду називається "моджахедом" (муджахідом). Моджахед не лише воїн, але також вчитель, мулла та навіть мати, яка виховує своє дитя. Загиблий моджахед вважається "шахідом", тобто тим, хто своєю смертю підтвердив свою віру перед Аллахом.

Існують такі види джихаду:

1) *Джихад, що здійснюється через розповсюдження істинних знань про іслам.* Цей вид джихаду включає в себе навчання мусульман правилам і приписам, а також обов'язку проповідувати іслам.

2) *Майновий джихад.* Метою цього виду джихаду є встановлення порядку в суспільстві і створення безпеки для мусульманських держав від можливих нападів зовні.

3) *Оборонний джихад.* Це джихад, який ведуть мусульмани проти сил, що протистоять ісламу, борються та прагнуть нанести збитків ісламу та мусульманам.

4) *Джихад наступальний.* Необхідність такого джихаду виникає в тому разі, коли мусульмани, що звернулися з ісламським закликком до представників інших релігій у країнах їхнього проживання, зустріли перешкоди з боку владних структур цих держав, мусульманам фактично заборонено доносити до людей слово Аллаха і проповідувати іслам.

5) *Загальна мобілізація.* Оголошується, якщо армія супротивника нападає на мусульман, тим самим загрожуючи релігії, життю, майну та свободі віросповідання.

6) *Джихад зі своїми вадами і пристрастями, зі своїм нафсом (его).* Сутність цього виду джихаду полягає в тому, щоб виховати свою душу в покірності Аллагу і подолати потяг до забороненого.

Серед експертних та наукових кіл немає загальної згоди щодо початку активної присутності політичного ісламу на світовій арені. Однак, переважна

більшість думає, що зародження політичного ісламу прямо пов'язане з сучасною історією мусульманського світу, що виникла у вигляді рішучої нової фази «мусульманської відсічі» проти посилення впливу Заходу, спровокована процесами модернізації й глобалізації. Багато дослідників вважають 1979 рік поворотним моментом - коли прозахідну шахську монархію в Ірані було повалено, а першу теократичну Ісламську республіку, в модерному світі, створено.

Наукові дослідники вважають, що поява нових ісламських груп у різних частинах мусульманської цивілізації, таких як: "Хезболла" в Лівані, "ХАМАС" в Палестині, "Фронт ісламського порятунку" в Алжирі, "Талібан" в Афганістані та "Брати-мусульмани" в Єгипті, свідчить про їхню політичну міць. Деякі дослідники пов'язують появу та інституціоналізацію політичного ісламу з розпадом Османської імперії, яка була провідною державою мусульманського світу, та подіями 1924 року, коли Турецька республіка офіційно скасувала Халіфат та розпочала процес секуляризації. Внаслідок цього обмеження традиційного ісламу стали причиною зростання масового політичного та релігійного протесту, який виявився у нових організаційних формах. З того часу політичні ісламські групи викликають секулярну політику своїх урядів, критикують прозахідну еліту та вважають будь-які модернізаційні зрушення занепадом соціальних цінностей та руйнуванням мусульманської цивілізації й культури [13, с. 135].

Процес кристалізації політичного ісламу полягає в його відокремленні від концепції "ісламська політика", яка відображає участь мусульман, ісламських рухів та ісламських партій у політичному житті різних країн. Ісламська політика пов'язана з відсутністю жорсткого розрізнення релігії та політики в ісламі, але замість цього поєднує релігійно-політичні цілі в політичній свідомості та діяльності мусульман. Ісламська політика пов'язана з відсутністю жорсткого поділу релігії та політики в ісламі, поєднанням релігійно-політичних цілей у політичній свідомості та діяльності мусульман. Ісламська політика виходить з того, що влада не є процесом, вона є даром Аллаха для суспільства, щоб

запобігти його зануренню в анархію та хаос, котрі виникли внаслідок конфронтуючих людських інтересів. Володар має підкорятися заради миру та стабільності у суспільстві. Концепція боговладдя породжує парадигму, згідно з якою політичні дії не повинні виходити за межі шаріату, а головна роль держави полягає у створенні умов для дотримання шаріату політичними силами. Це дотримання є основним обмеженням деспотизму. Вплив шаріату на володаря та політиків здійснюється через аш-шуру, який є консультативно-дорадчим органом мусульманської спільноти.

У ісламі політика не відокремлена від системи вірувань у надприродне, іслам не існує в ізоляції: він утворює нерозривний комплекс з політичними явищами, що є дуже незвичайним для людей, чії погляди формувалися у християнській традиції, де поділ політики та релігії є природним та бажаним. З появою специфічних політичних форм ісламської практики виникає політичний іслам. Політичний іслам має подвійне значення: по-перше, це рух мусульман, спрямований на отримання державної влади з метою використання держави як знаряддя, засобу або першого кроку до глобального поширення ісламу в регіоні або у всьому світі; по-друге, це окрема ідеологія або сукупність ідеологій, які мають спільний корінь у концепції неділимості політики та релігії ісламу, а як наслідок, пропагують створення ісламських держав як бази для поширення і закріплення ісламу у всьому світі.

В широкому розумінні політичний іслам - це здійснення всеосяжної релігійної мети за допомогою політичних засобів, що є послідовним, логічним розвитком ісламської політики і є її кінцевим, вищим і підсумковим рівнем.

Ще одним помітним трендом у дискурсі про іслам є змішання понять, зокрема термінів "політичний іслам" і "ісламізм", які все частіше використовуються як синоніми. Таким чином, в одну категорію потрапляють політичні групи, організації та рухи, які вважають іслам основою універсальних, істинних і важливих принципів для організації та управління суспільством, і прагнуть втілити ці ідеї у життя. В той же час, в цю ж категорію потрапляють угруповання та рухи, які інструментально використовують ісламські гасла для

досягнення своїх особистих цілей, маніпулюють настроями та поведінкою мас, надають легітимності жорстоким діям, практикують екстремізм та тероризм. Так само обговорюється "ісламський фундаменталізм" як один з варіантів політичного ісламу (або ісламізму), причому зроблено рішучий висновок, що "всі фундаменталісти - ісламісти, але не всі ісламісти - фундаменталісти", оскільки окрім них існують ще модерністські або ліберальні течії. [33, с. 4].

Учені-ісламісти сприймають політичний іслам як небажаний прояв справжнього ісламу, який протистоїть як бездіяльності та пасивності, так і тероризму й анархії. Вони розглядають політичний іслам як реальний спосіб ведення політичних справ відповідно до Корану та Сунни Пророка. Основною метою політичного ісламу є відтворення "духу Мекки та Медини" (слова засновника "Іхван муслімун" Сеїда Кутба). Метою політичного ісламу є не просто набуття теоретичних знань, але й створення руху (харака), який забезпечує умови для функціонування людської особистості відповідно до волі Всевишнього. Цей рух здійснюється за допомогою специфічно ісламських засобів, таких як джихад або створення Халіфату. Тому, як справедливо зазначає у своїй праці О. Богомолів, «халіфат – це не держава, не економічний устрій, а певний механізм колективного богоосягнення» [7, с. 140]. Складові політичного ісламу включають в себе: відхилення легітимності діючої влади через її невідповідність вічним божественним законам; сакралізація політичного конфлікту через джихад; звернення до маргінальних верств суспільства; відкидання культурних цінностей неісламського суспільства; ідея обраності, що базується на ідеалізації ісламу.

Політичний іслам набуває радикальних форм, коли його послідовники зіштовхуються з обмеженнями в застосуванні легальних засобів досягнення своїх цілей, або коли соціальне оточення сприймає його як ворожу силу, що загрожує конституційному ладу або вважає його відкрито антисоціальним явищем, подібним до фашизму або тероризму. Заходи, спрямовані на запобігання радикалізації політичного ісламу, включають вирішення економічних та правових проблем мусульманського населення, налагодження

широкого спілкування з політично активними мусульманськими організаціями та підтримку ідеї поміркованого ісламу, відомого як "васатиййа" (ісламська серединність, збалансованість, поміркованість).

«Політичність» ісламу, яка проявляється зовні по-різному в різні історичні періоди, є вродженою й функціональною характеристикою, що генетично закладена в його походженні [5, с. 32-40]. Однак, потрібно відрізнити політичність ісламу як його властивості, що влаштовує його сутність, від політизованості, яка виникає як наслідок свідомого використання релігійних принципів, закликів та "релігійного антуражу" з метою досягнення конкретних економічних, політичних та геополітичних переваг. Саме для ісламу політичні шати є чи не найбільш звичними та природними. На відміну від інших світових релігій, іслам від самого початку формувався як релігія державна та політико-центрична. Мабуть, в історії та практиці жодної релігії проблема політичної влади та її застосування не стояла так гостро, як у ісламі. Ні Будда чи Ісус, ані Мойсей чи Заратустра не цікавилися соціально-політичним реформуванням суспільства як конкретно-практичним завданням. Моххамед, на відміну від них, є фундатором, який прагне (чи був вимушений?) вдатися до політичної діяльності з цілком конкретною метою – розширити, захистити, згуртувати й впорядкувати спільноту одновірців. Спершу – в умовах оборони й активного протистояння язичникам, потім – виконуючи завдання політичного об'єднання арабських племен, правового державотворення, далі – заради розширення території впливу умми в умовах невиробничої економіки та небезпечного політичного сусідства.

Нероздільність духовної та мирської влади в часи Пророка породжує специфічну форму мусульманської теократії – халіфат. Як відомо, після смерті Моххамеда саме проблема влади стала вагомою причиною релігійного розколу, потягла за собою розпад умми на ворогуючі етно-релігійно-політичні угруповання. Тому, що відрізняє поширення та інституалізацію ісламу від інших великих релігійних систем, є тісна взаємозв'язаність процесів боротьби ідеологій, світогляду та практики соціально-політичного реформування. Іслам

поставав як всеосяжний спосіб життя, що не відділяв релігійні зусилля від зусиль політичних, правових, господарських, фінансових, від сімейного та приватного життя. Влаштувати й належно впорядкувати життя умми у всіх сферах, відповідно до настанов Корану – заклало стрижень мусульманської ідентичності. Тут не було розбіжності між релігійною громадою та політичною організацією, окремого «кесарева» і «богова», духовного і світського (відтак і зміна віросповідання в ісламському суспільстві – неминуче перетворюється з особистого чи релігійного на суспільне, правове, моральне, громадянське та політичне питання). Завдяки ісламу і власне через іслам арабський етнос усвідомив себе як геополітичний суб'єкт і в той самий час, він набув ідеологічного підґрунтя, що сприяло розширенню, об'єднанню та відносній стандартизації контрольованого політичного простору.

Історична роль ісламської цивілізації формувалася через духовно-релігійний протиріч з християнським Заходом. У середньовіччі, після періоду розквіту та процвітання мусульманських країн, наступив етап занепаду та підкорення чужій цивілізації. Століття економіко-політичної безправності та гноблення викликали у свідомості мусульманського суспільства глибоке почуття враженої національної та релігійної гідності та відчутно негативні настрої щодо заходу. Сьогодні Захід, зокрема Європа, також впливає на незахідний світ з різними наслідками: він намагається нав'язати свої ідеали та вважає їх за зумовлено правильнішими. Спроби урядів, спрямованих на західну орієнтацію, впроваджувати західні ідеї, зіштовхуються з необхідністю примусу населення до прийняття нового, незрозумілого способу життя. Прагнення Заходу нав'язувати ісламському суспільству цінності та ідеали ліберальної демократії, свободи, західних стандартів життя та розвитку, зіштовхується з неприйняттям населення, яке зараз живе так, як і століття тому, зазнало нещастя незавершеної модернізації і не бажає повторного переживання таких випробувань. Намагання прозахідних еліт нав'язувати традиційному суспільству західні стандарти і моделі розвитку породжує тенденції до відкидання впливу Заходу будь-яким можливим способом, включаючи екстремізм і його крайню форму – тероризм [9].

Протягом останніх років спостерігається прискорення політизації мас на тлі соціально-економічного розвитку країн, де поширений іслам. Соціально, це призводить до швидкої диференціації та затухання патріархальних верств суспільства, а також до значного зростання урбанізації. Збільшується кількість незадоволених своїм економічним становищем верств, члени яких виступають як прихильники традиційних релігійних поглядів. Ці люди висловлюють ворожнечу до процесів суспільно-політичної модернізації, тому вони відкриті для прийняття фундаменталістських ідей. З цієї точки зору відомий дослідник Г. Мирський вказує, що хоча іслам узагалі не є релігією, що несумісна з демократією та правами людини, його легко використовувати в цьому контексті, засновуючись на гніві бідних та ущемлених народів, які прагнуть до перемоги справедливості та можуть повірити тим, хто стверджує, що всі проблеми походять від відхилення ісламського суспільства від "джерел" і праведного шляху, і що всі проблеми народу принесло наслідування чужих норм і цінностей, які притаманні Заходу.

Більшість дослідників, які вивчають політизацію ісламу, вказують на декілька основних соціально-економічних причин, зокрема:

a) *а) історичну невідповідність між інтенсивністю зростання товарно-грошових відносин і розміром відокремлення виробника від засобів виробництва з одного боку, і їхньою можливістю об'єднання з новими засобами виробництва на капіталістичній основі з іншого боку;*

b) *підлегле становище ісламських держав у глобалізованій капіталістичній економіці;*

c) *У мусульманських країнах кризові явища в економіці в значній мірі пов'язані з швидким процесом модернізації їх господарських систем за західними зразками, без належного врахування місцевих економічних особливостей. Серед політичних факторів найбільший вплив на розвиток ісламського фундаменталізму мали ісламська революція в Ірані в 1979 році, "нафтовий бум" 1970-х років, арабо-ізраїльський конфлікт та війна в Перській затоці в 1990 році.*

Для політизації ісламу на пострадянському просторі, крім сусідства з такою країною, як Афганістан, існувала ціла низка об'єктивних причин, які пов'язані з проблемами транзитних суспільств і в загальному плані можуть бути представлені таким чином:

1) У такому регіоні Росії, як Чечня, *процес суверенізації автономії прийняв форму боротьби за самостійність*. Історично ця боротьба велася під прапором створення незалежної ісламської держави. Тому природно, що в протистоянні з федеральним центром чеченські бойовики взяли на озброєння гасла ісламу.

2) Важливу роль в політизації ісламу в Центральній Азії зіграв *наркобізнес*. Північним маршрутом сьогодні з Афганістану транспортується наркотиків на кілька мільярдів доларів щорічно.

3) Економічний транзит, а також труднощі соціально-економічного плану, гостро пережиті центрально-азіатськими країнами, сприяли зростанню протестних рухів, які використовували окремі гасла *«ісламського соціалізму»*. Економічна лібералізація супроводжувалася погіршенням соціально-економічного становища деякої частини населення, різкою соціальною поляризацією, зростанням розривів у рівні життя окремих страт. У цих умовах звернення до традиційних канонам ісламу стало підсвідомою реакцією певної частини населення модернізаційного процесу.

4) Встановлення в більшості пострадянських суспільств правил і порядків капіталізму періоду *«первісного нагромадження капіталу»* призвело до того, що в них *перестали реалізовуватися норми правової держави*. Як відповідь на це мусульманське населення ряду північнокавказьких і центрально-азіатських республік апелювала до норм ісламу. В масовій свідомості мусульманського населення початку стихійно складалася позитивна прихильність до ісламу, який став виступати в ролі альтернативного права.

5) У північнокавказькому регіоні росії та ряді країн Центральної Азії *структура населення є поліетнічною*. Після зникнення ідеології комуністичного інтернаціоналізму та відповідної національної політики, які хоч якось

узгоджували інтереси окремих етносів в колишньому СРСР, поліетнічні мусульманські суспільства залишилися без цього важливого суспільного регулятора. В такій ситуації ісламська ідеологія, що не розділяє людей за етнічною приналежністю, виступила об'єднуючою силою в мусульманських республіках Північного Кавказу та ряду країн Центральної Азії. Таким чином, іслам почав виступати інструментом регулювання відносин між етносами.

б) Важливим фактором політизації ісламу є *рівень ефективності наявних політичних систем*, а також витрати політичного транзиту. Період реформування політичної системи країн СНД, у тому числі центрально-азіатських, налічує близько десяти років.

Аналіз процесів, пов'язаних з політизацією ісламу на пострадянському просторі, дозволяє виділити чотири основні сценарії розвитку ситуації:

1. *Кланово-регіональний*: процес політизації ісламу розвертався, головним чином в Таджикистані і в деякій мірі в російському Дагестані. Основною соціальною базою політизованого ісламу в Таджикистані стали деякі регіональні еліти, які після отримання республікою незалежності не були достатньо інтегровані у владу. В силу цього представники протидіючих груп активно шукали підтримки в ісламського духовенства, яке було серйозною політичною силою в країні. Таким чином, ісламська пропаганда була використана для просування базових інтересів деяких регіональних груп. Крім того, в ісламістів знайшлися підходящі авторитетні лідери, які змогли забезпечити перетворення ісламу в серйозну політичну силу. В результаті в таджицькому суспільстві виникли гострі суперечності, які призвели до внутрішньоетнічних зіткнень, вирішення яких виявилось можливим тільки ціною багаторічної громадянської війни та важкого переговорного процесу за посередництва зовнішніх сил.

2. *Сепаратистський сценарій політизації ісламу*. У найбільш повному вигляді цей сценарій був здійснений в Чечні. Спочатку в Чечні гасла ісламу використовувалися в боротьбі угруповань. Однак ця боротьба, в ході якої йшов процес перерозподілу сфер впливу, поступово стала переростати в ідеологічне і

геополітичне протистояння між промосковськими силами, з одного боку, і націонал-радикальними силами – з іншого. Зрештою, ця боротьба переросла у відкрите протистояння між Москвою та Грозним. Обмеженість економічних ресурсів Чечні підштовхнуло її керівництво, яке мало потребу в підтримці з боку зовнішніх сил, до активного використання ісламської риторики. Проголошення «незалежності» й боротьба за створення зони «ісламського соціалізму» забезпечило чеченським бойовикам фінансову і військову допомогу від ряду радикальних міжнародних ісламських угруповань. Під тиском найрадикальнішої частини чеченського духовенства і екстремістськи налаштованих польових командирів в лютому 1999 р. в Чечні було оголошено про введення повного «шаріатського» правління.

3. *Владно-опозиційний сценарій політизації ісламу.* При цьому сценарії іслам виступає як одна з форм антирежимних настроїв.

4. *Сценарій «залучення» в політизацію ісламу в основному притаманний тим країнам пострадянського простору, в яких відсутні досить вагомі внутрішні передумови цього процесу. Однак через безпосередню близькість до тієї чи іншої «гарячої точки» існує реальна небезпека використання їх території для своїх цілей бойовиками. Сценарій «залучення» фактично був здійснений в сусідньому Киргизстані. Події в Баткентському районі Киргизстану влітку 1999 року та події 2000 р. підтвердили закономірність принципу доміно, коли один точковий епіцентр нестабільності в Центральній Азії поступово починає екстраполюватися на прилеглі регіони. В розгортанні зазначених сценаріїв політизації ісламу на пострадянському просторі простежується логічна послідовність. Причому той чи інший сценарій реалізовується в певній країні в більшій мірі не за критерієм його «насадження», а за принципом його «приживлюваності» до конкретних суспільно-політичних умов [29].*

Політична і соціальна спрямованість, яка притаманна ісламу з його витоків, стає невід'ємною частиною його духовно-релігійного змісту. Внаслідок цього те, що сучасний західний менталітет розглядає як "політизацію релігії", для ісламу насправді є органічним і природним. Серед об'єктивних факторів, які

обумовлюють зростаючу політичну активність у мусульманському світі, можна виділити наступні:

1) *Інтенсивне зростання від середини ХХ ст. кількості нових держав, де іслам стає державною релігією та символом суверенності й незалежності від Заходу.* Доба домінуючого «соціалізму» та «секуляризму» в постколоніальні часи доволі швидко завершилася. Мусульманський світ, який тривалий час просто не існував як певна геополітична спільнота, суб'єкт світової політики, впритул постав перед питаннями: що означає бути громадянином, суверенною державою? Який політичний лад може успішно зреалізуватися? Чи є халіфат, історично і цивілізаційно зрощений з ісламом, можливим у сучасних умовах? (Ці питання, що так і лишилися невирішеними, склали ідейне підґрунтя «Арабської весни» та масової підтримки нових квазідержавних утворень);

2) *Зсуви в політичній свідомості широкого загалу мусульман, пов'язані з хвилею політичних і релігійних протестів, набутих досвідом їхньої організації та ідеологічного оформлення.* Йдеться про поширення й інституалізацію політичного ісламу як опозиційної сили після резонансних історичних подій: розпаду Оттоманської імперії; обмеження традиційної присутності ісламу в суспільному просторі; політичного курсу секуляризації новонародженої Турецької республіки; невдалих спроб політичної модернізації держав Близького Сходу за прикладом світських моделей західних держав тощо;

3) *Інтенсивне демографічне зростання мусульманського світу, яке за століття перетворило іслам на другу за кількістю вірян світову релігію і найсерйознішого конкурента християнству в глобальному світі.* Згідно з резонансними дослідженнями Pew Research Center, станом на середину 2015 р. на планеті мешкало 2,4 млрд християн проти 1,6 млрд мусульман. Спираючись на сучасні демографічні тенденції, аналітики прогнозують, що частка християн у світі буде домінувати ще до середини цього століття (2050 р.), далі – до 2070 р. – кількість мусульман зрівняється із кількістю християн, сягнувши межі у 3,2 млрд, а до кінця століття іслам стане найбільшою релігією планети;

4) Виняткову роль відіграли *економічні фактори як дієвий чинник міжнародної політики*, що обумовили зростання впливу ісламських країн в усій системі міжнародних відносин. Багаті нафтові ресурси не тільки забезпечили геополітичну суб'єктність для низки арабських країн, а й надали джерела фінансування для активної політичної діяльності міжнародних ісламських організацій, транснаціональних релігійно-політичних рухів різного гатунку;

5) *Збільшення обсягів світової міграції й утворення чисельних мусульманських діаспор по всьому світі*. Іслам став однією з головних релігій у половині держав планети, а значні за кількістю діаспори змінили конфесійний ландшафт, етнічну та демографічну структуру країн-реципієнтів, довели здатність впливати на внутрішню та зовнішню політику, лобіювати інтереси діаспори та країн-донорів;

6) *Величезна за територіальними масштабами, демографічними ресурсами мусульманська спільнота стає не просто кількісно більшою, але якісно інакшою – політично, ідеологічно, інституційно*. А головне: чим активніше вона демонструє власну геополітичну суб'єктність, тим виразніше проступає її внутрішня різноманітність. В середині ісламського світу чіткіше окреслюються різні релігійно-культурні ареали: «африканський» іслам відрізняється від «арабського» чи «індійського», «тюркський» – від «індонезійського» чи «європейського». Чітко виявлена економічна стратифікація: від багатих держав з величезними доходами від добування нафти – до найбільш стагнуючих країн, витіснених на периферію світового економічного розвитку. Строкатою є політична мозаїка, де світські та ісламські республіки межують із теократичними і конституційними монархіями.

Як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники відзначають, що з середини 90-х років ХХ століття в політичному ісламі відбуваються помітні зміни, що свідчать про появу якісно нової фази його розвитку. Ці зміни охоплюють як ідеологічні засади релігійно-політичних рухів у мусульманському світі, так і форми та характер виявів політичного ісламу, процеси його інституціоналізації, а також способи його функціонування та роль у глобальному контексті. Серед

макросоціальних факторів, що обумовили сучасні трансформації політичного ісламу, можна виділити кілька груп причин:

1) *геополітичні зміни в середовищі існування мусульманського світу:* розпад СРСР як одного з провідних центрів впливу колишнього світопорядку, утворення на пострадянському просторі конфліктогенних мусульманських регіонів;

2) *загострення протиріч всередині мусульманського світу,* диференціація та поляризація його сегментів, підвищення внутрішньої напруги внаслідок кризових економічних, політичних та соціальних процесів, збройних конфліктів на національному та релігійному підґрунті і інших подібних факторів;

3) *вплив об'єктивних факторів глобалізації,* які підривають традиційні соціальні структури і ціннісні системи;

4) *активне поширення економічного, політичного та культурного впливу* західних країн з метою захисту своїх стратегічних інтересів, з'явлення нових форм "постколониалізму", що викликають напруження у відносинах між мусульманськими країнами та країнами Заходу [4].

Сама ідея «Ісламського Світу» включає уявлення про особливі форми взаємозв'язку релігії та політики, які структурують міжнародні відносини та конструюють особливий світопорядок. Нинішня ідея ісламського світу – наслідок появи нової концепції ісламу як універсальної, надетнічної, надрасової, надкультурної релігії, що здатна витіснити та перемогти інші релігійні традиції в будь-яких регіонах світу та створити єдину глобальну спільноту; нового тлумачення мусульманської історії, що проектує сучасну систему стосунків на часи зародження та поширення ісламу й увічне конфлікт між мусульманським світом і християнським Заходом; постколониальної солідарності периферій.

Отже, якісні зміни умми стали активнішими. Серед них виділю найголовніші:

1) *Утвердження політичного ісламу,* стрімка політизація локальних, регіональних і світових мусульманських спільнот. За історично короткий час

відбулося формування численних (а нині облік іде на тисячі) політичних організацій, об'єднань, рухів, фронтів, мереж, здатних мобілізувати та координувати політичну активність мусульман, і цілого спектру ідеологій, які артикують їхні політичні інтереси;

2) *Радикалізація ісламу* та зростання впливу радикальних мусульманських організацій і рухів на світові політичні процеси. Їхні ідеї та гасла знаходять відгук серед широкого загалу пропорційно зростанню соціальної нерівності, збіднінню й маргіналізації населення. Оскільки домінуюча частка політичних організацій є носіями радикальних ідей, то політизація й радикалізація умми тісно сполучені;

3) *Консолідація мусульманських країн*, об'єднання їхніх економічних, культурних потенціалів та політичної активності (досить згадати про створення великих міжнародних структур – Організації ісламського співробітництва, Лігу ісламських держав, Всесвітній ісламський конгрес тощо, та численні регіональні організації, що прагнуть консолідувати політичну активність мусульман – Регіональна організація Південно-Східної Азії й Тихого океану, Ісламська рада Європи, Афро-ісламська координаційна рада та ін.);

4) *Ре-ісламізація*. Більшість релігійно-політичних рухів у мусульманському світі у тій чи іншій формі висувують програму повторної соціалізації чи ре-ісламізації індивідів; містять заклики до більшого «ісламського самоусвідомлення» і повернення на «прямий шлях ісламу»;

5) *Конфесійна сегментація умми*. Наростає розрив між сунізмом і шійізмом, дистанціюється від сунізму салафізм. Щодалі тим більше відмежовуються мазхаби;

6) *Поліцентризація умми*, тобто тенденція до збільшення регіональних центрів сили в мусульманських субареалах. Сформувалося кілька провідних і ворогуючих суб'єктів (Саудівська Аравія та її сателіти, Туреччина, Ірак, Єгипет, Індонезія), носіїв різної конфесійної ідентичності, протиборство яких відлунням поширюється по всьому мусульманському світові. Прикметною тенденцією стає *деарабізація умми*, тобто зсунення головного демографічного ресурсу

мусульманського населення на терени Південно-Східної Азії (Індія, Індонезія, Пакистан, Бангладеш), що перетворює на домінуючі традиції не «арабського», а «індійського» й «індонезійського» ісламу, з його відчутним впливом шафіїтського мазхабу, суфійських орденів, східної релігійної культури;

7) Внаслідок політизації, сегментації та поліцентричності стрімко зростає рівень конфліктності як всередині умми, так і в сфері міжрелігійних відносин. Якщо у 20-70-ті роки ХХ ст. вражали мусульманські спільноти із середини, то відтоді протести повертають назовні: проти західного, глобалізованого світу [3].

Отже, існує багато причин, які спричинили появу політичного ісламу, проте на мою думку, найважливішою з них є намагання мусульман протистояти західній глобалізації, яка намагалася нав'язати їм свої принципи і ідеали. Проте варто відзначити внутрішню неоднорідність самого мусульманського світу, що є сповненим внутрішніми конфліктами і перешкоджає йому стати частиною колективного Заходу. Звідси можна зробити висновок, що західні країни не мають сенсу продовжувати нав'язувати свої вірування, оскільки це не змінить існуючого стану речей. Вони повинні навчитися жити з усвідомленням, що більшість народів не можуть прийняти основи їхньої цивілізації, але при цьому реагувати на можливу радикалізацію серед мусульман.

1.2 Політизація ісламського фундаменталізму на пострадянському просторі

Фундаменталізм у широкому сенсі - це *"громадські релігійні рухи, які прагнуть дотримуватися ідей, принципів та цінностей певних учень, доктрин, що лягли в основу їхньої віри й котрі висувають вимоги подолання перекручень, ухилів, ересей, що з'явилися в процесі їх розвитку, а також «повернення до джерел»* [28, с. 280]. Стосовно філософської енциклопедії, то у ній релігійний фундаменталізм трактується як тенденція, що «виражає негативну реакцію консервативних релігійних кіл (XIX – XX ст.) на секуляризацію науки, культури і суспільного життя, що стало причиною маргіналізації останньої» [28, с. 280 – 281]. Фундаменталісти знаходять ідеальне поєднання віруючих на основі рівності і справедливості саме в ранньоісламській громаді та проголошують основною метою своєї діяльності відродження в сучасному житті мусульман конкретних інститутів та норм раннього ісламу часів пророка Моххамеда і перших халіфів.

Апологети фундаменталізму закликають прибрати з ісламу пізніші нашарування, відновити його в первозданній чистоті. Саме це відрізняє їх від консерваторів, які переконують, що треба залишити іслам таким, який він є зараз, та від модерністів, котрі бажають змінити його, змусити служити модернізованим секулярним системам, як аргументацію їхньої легітимності, через додавання нових положень до сталих релігійних догм і перетлумачення старих. Суть фундаменталістської ідеї можна передати у твердженні, що іслам – всеохопна світова доктрина, єдиний шлях порятунку для всього людства, недосяжний для розуму основи віри. *Головним завданням фундаменталізму є захист віри, тому він напряду асоціюється з необхідністю виконання цього обов'язку.*

Проте з іншого боку, фундаменталісти не мають за мету повне відновлення минулого, а скоріше прагнуть до перетворення сучасності, де релігійний елемент відіграє важливу роль. Сучасний іслам поступово набуває рис, що більше характерні для політичної ідеології, ніж для релігії. *Характерні риси ідейно-*

політичної течії ісламського фундаменталізму це: вимога тотально ісламізувати всі аспекти життя мусульманських країн, суворо дотримуватися приписів Корану та норм шаріату. Однак, фундаменталісти переконані, що головне обґрунтування введення ісламської форми правління полягає не лише в універсальності норм шаріату для великої частини мусульманських суспільств, а й, насамперед, в його альтернативності законодавству, що приймається орієнтуючись на приклад західного шляху розвитку. До того ж, вони акцентують на життєвості принципів умми (мусульманської громади), яка об'єднує всіх правовірних, незалежно від того до якої нації та культурної спільноти вони належать. Одним з ключових аспектів ісламського фундаменталізму є пропаганда економічної та ідеологічної самоізоляції мусульманського світу. Ця доктрина критикує існуючі соціально-політичні системи та уряди, які присутні в мусульманському світі. Взагалі, фундаменталісти виступають за сильно антизахідні позиції, несприйняття всіх західних моделей суспільства та культури.

В ідеології фундаменталістів важливе пропагандистське ці антизахідні мотиви мають дуже важливе значення. Зараз можна легко пояснити будь-які проблеми, що існують у мусульманському світі, шляхом вказівки на негативний вплив західних моделей розвитку на традиційні сходу суспільства. В порівнянні з цим, істинно ісламський шлях розвитку стає переконливою та привабливою перспективою для всього суспільства.

В арабських країнах (як правило, це від 12 до 17 країн Близького Сходу та Магрибу) політичні перетворення базуються на тенденціях модернізації діючої політичної системи відповідно до західних зразків, а також на спробах вирішення проблем соціальної нерівності в умовах обмеженого представництва соціальних верств. Арабські країни мають свою соціально-культурну унікальність, що вимагає особливої уваги до соціального середовища політичної системи, що впливає на організацію влади та специфіку політичної участі. Багато дослідників припускають, що це має вплив ісламської релігійної орієнтації арабських держав. Український політолог С. Нагорний відзначає, що при вивченні політичних

систем країн Арабського Сходу, науковці виявляють вплив особливої політичної схильності, яка випливає з ісламських принципів. Але в багатьох випадках ця особливість замаскована покірністю та політичною байдужістю. Основним завданням політичної культури є формування здатності жити та працювати разом з іншими людьми [14, с.7].

У 90-х роках минулого століття, спроби досягнути певного рівня демократизації в арабських державах виникли в контексті тенденцій стандартизації та уніфікації політичного розвитку, спрямованого на будівництво секулярної держави та зміцнення влади. Зміни в конституції стосувалися інституційного дизайну та форми управління, які перебували на етапі трансформації, що було обумовлено не лише наслідками постколоніалізму, але й зростанням фактичної потужності регіональних політичних еліт. За словами Ж. Ігошини, «демократичні зміни в арабському регіоні можна спостерігати через конституційні реформи, спрямовані на перегляд відносин між державою та суспільством, модернізацію політичних систем арабських країн» [10, с. 7].

Однак, питання про результативність демократизаційного процесу в арабських країнах залишається надзвичайно важливим для політологічної спільноти. Легітимність і стабільність політичних режимів можна вважати показниками його успішності. На жаль, результатом Арабської весни стало падіння неопатримоніальних режимів, які підтримували помірковану модернізацію та прагнення до змін у політичній системі. Проте ці зміни виявилися недостатніми, як показують приклади Тунісу та Єгипту. Тому, з повною виправданістю, Ж. Ігошина стверджує, що «політичні зміни в арабських країнах відбуваються повільно» [10, с. 8].

Країни Близького Сходу виявляють різноманітність у розбудові демократичних інститутів. Навіть найбільш впливові країни, такі як Саудівська Аравія, Йорданія та Марокко, залишаються прихильними монархічній формі правління не тільки як наслідку традицій, але й як моделі політичної адаптації до глобалізації. В таких умовах вимоги до демократизації та залучення громадського суспільства до політичних процесів повинні відповідати позиції

політичних еліт. Згідно з М. Олійником, у контексті загальних параметрів демократизації, "прийняття та реалізація політичних рішень стає важливим фактором політичної демократії, а їхня ефективність залежить від взаємодії політичного класу та інституцій громадянського суспільства" [15, с. 94].

Питання про демократичні зміни в арабських державах втрачає свою актуальність через адаптацію діючих політичних режимів до геополітичної ситуації. Порядок денний, який мав бути ґрунтований на принципах демократії, не може стати головним і домінуючим, оскільки внутрішні і національні інтереси та внутрішні потреби у демократизації не узгоджені. За словами С. Трояна, "арабський злам" ще раз підкреслив тенденцію до зростання ролі геополітичного фактору при одночасному послабленні принципів суверенітету та територіальної цілісності, а також моральних принципів у світовій політиці. Моральні норми та загальнолюдські цінності почасти відкидаються не тільки в геополітичному контексті, але й у загальній політичній боротьбі, що свідчить про загальну тенденцію до превалювання індивідуальних і групових інтересів (великі держави і їхні союзники) у світовій політиці [18, с. 140].

Відсутність принципу верховенства права та рівності перед законом у країнах Близького Сходу значно підриває нормативний фундамент демократії в цих регіонах. Більше того, відсутність обов'язкових правил політичної гри і гарантій безпеки для учасників політичної спільноти суттєво обмежує можливості впровадження справжньої демократії на територіях Близького Сходу.

Наприклад, у арабській культурі колегіальність прийняття рішень відіграє важливу роль як одна з основних національно-правових традицій [1]. Згідно з О. Горбачем, сучасний іслам стикається з особливими викликами стосовно правової держави. У європейській демократичній концепції правова держава - це система, в якій переважає закон, що гарантує права та свободи всіх осіб, незалежно від рівня влади, посад чиновників або статусу громадян. Відхилення від цих норм може межувати з тоталітаризмом. Держава, що базується на шаріаті, водночас

базується на законі. Хоча цей закон може закріплювати соціальну нерівність, він має легітимність [8, с. 25].

Панування мусульманської соціальної етики, в арабських країнах сучасності, роль та значення особистості в політичних процесах визначаються традиційними настановами ісламу. Навіть базові демократичні інститути, такі як активна політична участь, політичне лідерство та громадська діяльність, мають бути розглянуті з урахуванням цих ісламських традицій. Ці традиції відчутно впливають на тлумачення класичних прикладів демократичного управління та функціонування політичної системи. Слів С. Нагорного є доцільними в цьому контексті: "У п'яти підвалинах ісламу (визнання єдиного бога Аллаха, мусульманська канонічна молитва, піст, податок на користь громади, паломництво до Мекки) відображається ставлення релігії до моралі, піднесення духу співробітництва та групової згуртованості між послідовниками. В джихаді, який деякі мусульмани вважають шостою підвалиною ісламу, криється ще більший потенціал такого духу" [14, с. 9]

Поза тим, нелегко заперечити той факт, що ісламський світ, після того як став повноцінним суб'єктом світової політики, самостверджуючись на міжнародній арені, прагне перетворювати світ за власними цінностями й етичними імперативами, й відкидає ту глобалізаційну модель, яку пропонує західний світ. Він перетворюється на носія власного унікального варіанту розвитку геополітичних подій, автора альтернативної глобалізації. Її вже втілено в утворенні системи міжнародних організацій таких як: Організація ісламського співробітництва є ісламською альтернативою ООН, Ісламська вісімка відповідає Великій сімці, Ісламський банк розвитку аналогічний Міжнародному банку розвитку, Ісламська організація з питань освіти, науки і культури відповідає ЮНЕСКО, а Ісламська федерація спортивної солідарності – Всесвітньому олімпійському комітету. Крім того, ісламські держави, анклав та діаспори, а також міжнародні релігійно-політичні рухи утворюють новий тип транснаціональних систем, які формують складну мережу міжнародних структур. Це стосується розбудови інститутів міжнародного права та нової

системи міжнародних відносин, а також ухвалення міжнародних документів, наприклад, Ісламської Декларації прав людини, що відповідає Загальній Декларації прав людини [3].

Зараз у наукових колах на цьому ґрунті вчені почали визначати кілька основних підло до визначень політичної суб'єктності ісламу в сучасній системі міжнародних відносин:

А. *Ісламський світ* розглядається як єдиний колективний суб'єкт світової політики, що включає країни з мусульманською більшістю або значною кількістю мусульманського населення, а також міжнародні мусульманські організації. У цьому контексті він конкурує з західним юдео-християнським світом. Антитеза "Захід - Ісламський світ" є найпоширенішою та найбільш звичною для політиків як на Сході, так і на Заході.

В. *Певні мусульманські держави, що мають вплив, і транснаціональні структури є самостійними політичними суб'єктами.* Визнано, що ісламський світогляд завдяки спільним ідеям та цінностям, котрі можна назвати фундаментальними, закладає підвалини єдності мусульманського світу, проте завдяки своїй регіональній, етнічній, культурній та іншим специфічним особливостям, Ісламський світ не можна вважати монолітним і це ніколи не зміниться.

С. Чинник ісламу виходить за межі його уособлення в державних і недержавних акторах. Розуміння ісламу як певної цивілізації, глобальної умми, не територіальної спільноти правовірних мусульман, що перетинає етнічні та державні кордони, базується на спільній релігійній ідентичності.

Варто відзначити, що мусульманський світ, а також іслам в цілому, привертали увагу західного світового співтовариства значно раніше, ніж сталися події, які спричинили "Чорний вівторок" і військову операцію в Афганістані. Це не дивно, особливо якщо врахувати геополітичну важливість мусульманських країн Близького і Середнього Сходу, Перської (Арабської) затоки та наявність значних нафтових резервів у цих регіонах. Тому можна припустити, що іслам

цікавить Захід, який прагне забезпечити стабільність в цьому важливому регіоні з прагматичних причин.

Деякі ідеологічні відмінності існують і у рамках сучасного фундаменталізму. Можна виокремити два основних підтипи: *поміrkований і екстремістський*. Головний критерій поділу - це принцип *такфіру*, тобто звинувачення в зневірі. Поміrkовані фундаменталісти включають вестернізованих, залучених до процесу модернізації мусульман, до правовірних, хоча й вважають їх грішними, а право на такфір визнають тільки за державою. Екстремісти ж переконані, що ті віруючі, які позитивно сприймають модернізаційні стратегії перетворень за прикладом країн Заходу, цим самим втратили право зватися мусульманами і тепер є невірними (*кафірами*). Через це більша частина східних суспільств оцінюється екстремістами як анти ісламські. А право на такфір вони залишають лише за окремими групами та за кожним «справжнім» мусульманином.

Свідчення історії релігій демонструє нам, що релігійний фундаменталізм не обов'язково має набути політичного забарвлення, але ознакою сучасності стала саме політизація фундаменталістських рухів. Та хибним буде переконання, що це «винятково мусульманський» тренд; політизація релігійного фундаменталізму як спротив модерній глобальності також стало глобальним явищем, що інфікує різні релігії. До прикладу, ми є свідками того, як агресивний православний фундаменталізм може справляти чималий вплив на політичне життя та навіть процеси націєтворення. Та будь-яка політизація фундаменталізму завжди є деструктивною, особливо того його сегменту, що вибав не шлях ізоляції, ескапізму чи чогось подібного, а стежку насильства та терору. Масштаби ісламофобії, які ми спостерігаємо сьогодні, у великій мірі зумовила негативна реакція на тероризм здійснений під загальними гаслами ісламу та збройні конфлікти в мусульманських країнах, що транлюється на весь ісламський світ без винятку. В уяві і світогляді пересічної людини, що проживає на Заході. Формується сприйняття ісламського світу як деякого гомогенного утворення, що живе ідеєю насильства [3].

Аналізуючи основні політико-світоглядні принципи головних доктринальних течій в ісламі, можна виділити наступні характеристики, які є основою його радикальної складової:

1. Всеохопність: Це термін використовується багатьма ученими, щоб описати широке втручання ісламської релігії у всі сфери життя віруючих. Це охоплює не лише релігійні погляди, але й економічний і соціальний устрій, управління, сімейні традиції та побут. Шаріат визначає як правові, так і етичні відносини. Все це спільно створює образ ісламу як способу життя, який повністю визначає світогляд і поведінку людей.

2. Ідея "завершення пророцтва": У трактуванні мусульманських теологів ця ідея означає, що пророк Мухаммад був останнім посланником Бога на землі і приніс людству остаточну істину. Це свідчить про унікальність мусульман як обраної спільноти і особливе положення ісламу порівняно з іншими релігіями.

3. Автентичність ісламу у віруючих: Під автентичністю розуміється повне вираження мусульманської релігії у житті віруючого, при цьому мусульмани всіх країн рівні, незалежно від їх етнічних, расових або інших відмінностей. Вони утворюють єдину спільноту - "умму", якій надається особливе значення. Саме тому Мусульмани, незалежно від країни проживання, відчують тягу один до одного, сприймаючи себе як братів у вірі. Це спричиняє появу різних панісламістських концепцій, які прагнуть об'єднання всіх мусульман світу в одну державу.

4. Ідеалізація та міфологізація державно-політичної системи, що існувала в мусульманському світі за часів пророка Мухаммада і перших чотирьох "праведних" халіфів (Абу-Бакра, Омара, Османа, Алі), а також прагнення до її відродження.

5. Фаталізм, фанатизм, мусульманський ентузіазм і воєнний характер ісламу, які спонукають до світового панування. Головна мета цього догмату полягає у безумовному виконанні волі Аллаха, а отже, волі пророка і халіфів на землі. Мусульманам вимагається неухильне дотримання коранічних ідей і

хадисів у всіх аспектах життя. Розвиток релігійного фанатизму в ісламі сприяли віра у загробне життя, Судний День, Рай і Пекло.

6. Направленість на боротьбу з ворогом, при цьому визначення ворога за поняттям "кафір" (невірний). У вузькому розумінні це означає "людей, які, народившись мусульманами і залишаючись такими всього життя, не використовують своїх здібностей та інтелекту для визнання свого Творця. Більше того, вони неправильно використовують свободу, відмовляючись від Бога".

Такі люди стають невіруючими, що на мові ісламу називається «кафір».

7. Насторожене, підозріле і вороже ставлення до представників інших релігій.

8. Концепція джихаду та планетарної місії пророка Мухаммада і його послідовників.

Без сумніву, варіант використання сили для придушення жорсткої соціально-політичної боротьби в ісламському світі проти глобалізації є повністю безперспективним. Засадження на потужні силові структури може надати широкі можливості, але в довгостроковій перспективі такий підхід до "ісламізму" та взаємодії з ісламським світом загалом виглядає дуже небезпечним, як і продемонструвала агресія проти Іраку. Іншими словами, необхідна участь ісламського світу та врахування його інтересів, які сьогодні виявляються у формуванні політичної доктрини ісламу, адаптованої до умов глобалізації. Для боротьби з ісламським фундаменталізмом необхідні нові форми і методи, які відповідають цим умовам:

а) Підтримка політики трансформації для забезпечення рівної участі ісламського світу в міжнародних справах, сприяння розкриттю потенціалу ісламського світу та його внеску в подальший прогрес людства, з метою допомогти подолати внутрішні деструктивні тенденції.

б) Виявлення в ісламських політичних ідеях і теоріях сил, які можуть збалансувати зростання авторитарних і радикальних концепцій, утворюючи "полнос помірності" у загальному течії.

с) Розв'язання регіональних конфліктів, таких як палестинський або кашмірський.

д) Відмова від "подвійних стандартів" у політиці щодо ісламського світу та уникнення створення "образу ворога" з мусульман.

е) Відмова від "експорту демократії" в ісламський світ ззовні.

ф) Підтримка процесу формування політичної еволюції ісламських політичних рухів, які відображають інтереси та культурну ідентичність різних шарів мусульманського суспільства, шляхом створення відкритих цивільних інститутів, що діють на світовій арені.

За стоять певні політичні сили, які використовують радикалізм рухів, таких як «ваххабізм» в Росії, таліби в Афганістані та «салафіти» в Єгипті, у власних стратегічних інтересах. З такої перспективи ісламісти є лише інструментом для здійснення політики окремими східними та західними державами. Дослідники вважають, що ці сили мають за мету створення і утримання своєї впливової позиції в стратегічних регіонах, контроль над торговельними маршрутами, видобутком і транспортуванням енергоносіїв.

Щодо виправдань терористичних дій смертників-терористів, які знайдені в ісламському віровченні, треба зазначити, що уявлення про те, що воїн, який загинув у бою, потрапляє в рай, притаманне не тільки ісламу, але й іншим релігіям. Крім того, поняття мучеництва або шахідизму (зі слова "шахід", що означає "свідок" - той, хто жертвує своїм життям, щоб засвідчити свою відданість вірі) більше характерне для догматики та культової практики шіїтського напрямку ісламу, де ідея страждання і покарання є одним з важливих елементів віровчення. Дії мусульманських фанатиків, що призводять до втрати життя людей в Америці, Ізраїлі або Лівані, мають лише опосередковане відношення до ісламу як релігійної системи [16].

Цей абзац містить результати опитування, що було проведено дослідницькою компанією YouGov за замовленням Arab News і Арабського стратегічного форуму серед жителів 18 країн регіону MENA - Близького Сходу та Північної Африки. У ході опитування дослідники досліджували проблеми

взаємодії релігії та політики. За результатами опитування було встановлено, що жителі Близького Сходу та Північної Африки залишаються високорелігійними. 66% опитаних віднесли себе до практикуючих віруючих, 17% зазначили, що вони сповідують релігію, але не практикують її регулярно. Ще 4% респондентів заявили, що вони відносяться до певної релігії, але не є практикуючими. Лише 13% не сповідують жодної релігії. Дослідники також цікавилися, як релігійним сприймають арабський світ в цілому жителі MENA. Виявилось, що 56% арабів вважають його дуже релігійним або частково релігійним, тоді як лише 25% вважають, що він не такий ретельно практикуючий, як зазвичай вважають. Таким чином, це дослідження висвітлює сприйняття арабами своєї батьківщини. Зауваження респондентів, що відповідали на опитування, свідчать, що 72% з них вважають свою батьківщину релігійною в різній мірі, тоді як інші 28% не поділяють цю думку. З цієї категорії, 16% арабів визнають свої держави як нерелігійні або навіть світські. Ємен був названий країною з найбільшою кількістю респондентів, які вважають свою країну дуже релігійною (84%). Підвищена релігійність, зазначена 72% респондентів, викликала здивування серед експертів. Абдулхалік Абдулла, колишній голова Арабської ради соціальних наук, висловив свої очікування, що 90% арабів вважатимуть свої країни релігійними. За його думкою, факт того, що 28% арабського населення не розглядають свою батьківщину як релігійну, може свідчити про зростаючу відкритість та терпимість молодого покоління арабів та його неспроможність бачити більшість речей лише через призму релігії.

У ході дослідження також досліджувалась взаємозв'язок між релігією та політикою в думці громадян країн Близького Сходу та Північної Африки. Респондентам було поставлено питання, чи вони вважають, що релігія впливає на політику. За результатами опитування, 44% висловили категоричне або часткове незгоду з цією точкою зору. 19% не змогли висловити чітку позицію. Тільки 22% респондентів однозначно або частково погоджуються з твердженням, що їхня релігія має вплив на політику. Існує значна кількість громадян, які не підтримують цю думку у деяких країнах, таких як Судан (79%),

Лівія (75%), Ірак (74%), Ліван (73%), Сирія та Ємен (71%). Крім того, відомо, що 60% арабів вважають, що в їхніх державах релігійні питання вплинули на суспільні рішення, прийняті урядами. Щодо питання релігійного законодавства, 62% респондентів погодилися з твердженням, що їхні країни потребують релігійно мотивованих правових норм для підтримки моралі.

Згідно з висновками YouGov, велика частина жителів регіону виступає проти залучення релігії політичними партіями. 58% арабів не підтримують використання релігії в політичних цілях: 43% категорично проти, а ще 15% виражають певну міру незгоди з таким підходом. Особливо виразно проти цього ставлення налаштовані мешканці Лівану (74%) і Іраку (73%), що можна пояснити нещодавніми протестами в цих країнах. Тільки 7% арабів повністю підтримують використання релігії в політичних цілях, а 8% опитаних в певній мірі з цим згодні. Араби почали розуміти, що релігійні політичні партії не є настільки щирими в своїх проповідях, як думали раніше. Цікаво, що саме громадяни Іраку та Лівану більш схильні думати, що у світі було б менше конфліктів, якби релігія і політика були розділені: таку думку висловлюють 68% іракців і 65% ліванців, у той же час в усьому регіоні це погляд поділяють 35% арабів.

Дослідження також розкрило рівень хвилювання мешканців регіону щодо різних проблем. Проблеми, пов'язані з релігією, не хвилюють настільки сильно, щоб вважати їх головними, у порівнянні з корупцією (57% респондентів), міграцією (43%) та безробіттям (42%). Лише 7% арабів вважають екстремізм найважливішою проблемою у своїх країнах. Жителі Іраку, Лівану, Сирії, Лівії, Ємену та Судану більш схильні бачити загрозу в сектантстві (20% опитаних), ніж жителі Єгипту, Алжиру, Йорданії, Марокко, Тунісу (3% опитаних). Крім того, 9% жителів країн Близького Сходу та Північної Африки вважають, що релігійні політичні партії становлять важливу проблему, і знову жителі Іраку, Лівану, Сирії, Лівії, Палестини, Ємену та Судану сприймають їх присутність більш гостро (18% опитаних), ніж жителі Єгипту, Алжиру, Йорданії, Марокко, Тунісу (5% опитаних). Значні 15% громадян хвилюються питанням відходження від віри, проте громадяни з першого списку менш схильні вважати це головною

проблемою своєї країни (9% опитаних), у порівнянні з громадянами Єгипту, Алжиру, Йорданії, Марокко, Тунісу (18% опитаних).

Дослідники також поставили питання про те, як араби бачать наступне десятиліття у своїх країнах. За дослідженням встановлено, що 35% опитаних вважають, що поділ мечеті та держави не призведе до зниження релігійної практики. 37% арабів вважають, що секуляризація матиме потенційно негативний вплив. Це висловлюється найчастіше жителями Алжиру, Єгипту, Йорданії, Кувейту, Лівії, Тунісу та Ємену. Однак 32% вважають, що протягом наступних 10 років секуляризація матиме нейтральний або позитивний вплив на арабські країни. Це особливо відноситься до держав, де недавно відбувалися конфлікти, таких як Ірак, Сирія та Ліван.

Опитування також показало, що багато арабів вважають, що їх регіон має багато екстремістських і політичних організацій, пов'язаних з релігією. 37% вважають, що в майбутньому кількість політичних партій, що спираються на екстремізм, зменшиться, 16% вважають, що це число залишиться незмінним, а 22% вважають, що воно зросте. Цікаво, що 47% арабів вважають, що саме помірний іслам посилить свої позиції в усьому регіоні протягом наступного десятиліття.

Висновок до першого розділу

Зважаючи на все вищезазначене, можна зробити висновок, що політичний іслам не може бути вивчений окремо від розуміння сутності ісламського релігійного фундаменталізму, який допомагає розрізняти цінності Заходу від цінностей ісламського світу. Соціологічні дослідження підтверджують різноманітність мусульман та їхні внутрішні суперечності, що не дозволяють їм сформулювати власну концепцію соціально-політичного розвитку. Важливо розуміти, що всі мусульманські країни не можна розглядати лише як об'єкти на геополітичній карті, оскільки це також призводить до зовнішніх конфліктів.

РОЗДІЛ 2. ЗАРОДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОШИРЕННЯ ІДЕЙ ІСЛАМСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

2.1 Причини популярності ідей і практики так званої «Ісламської держави»

Після інавгурації американського військового альянсу, що здійснило захоплення Іраку у 2003 році, з'явилася терористична організація «Ісламська держава». Це сталося внаслідок руйнування іракської армії та сверження Саддама Хусейна, після чого альянс розпустив іракські війська та всі державні інститути країни. Мотивацією для такого кроку було переконання політичного керівництва альянсу, що ці війська становлять потенційну загрозу для інтересів США та її союзників у регіоні.

Після цього, окупаційна влада розпочала організацію нової державної структури, використовуючи законодавчу базу, побудовану на основі сектантських, національних і регіональних квот. Ці закони та підзаконні акти, які були незвичними для місцевого населення, стали основою для розповсюдження омраченої сектантської системи, що неминуче призводить до політичної та економічної маргіналізації сунітської громади, яка контролювала Ірак з моменту отримання незалежності країни. Після захоплення Іраку військовим альянсом, з'явився рух опору проти окупантів, в основному складений офіцерами та рядовими іракської розпущеної армії та членами забороненої партії відродження (аль-Баас). Ці угруповання надали ісламським гаслам ідеологічний напрям, що привертало до їхніх рядів місцевих мешканців, які постраждали від зруйнованої соціально-економічної інфраструктури країни. Більшість інсургентів, які приєдналися до організації «Ісламська держава» (ІДІЛ), були сунітами. Нажаль, деякі інші опозиційні групи відступили від своїх початкових цілей, замінивши їх боротьбою проти шіїтів.[11]

Ця організація є ісламістською неправлінням терористичною групою, що має значний резонанс у світі та великий вплив на дестабілізацію Близького Сходу. Відома як «Ісламська держава», вона контролює значну частину території

Сирії та Іраку, що охоплює площу від 40 до 90 тисяч квадратних кілометрів з населенням до 8 мільйонів осіб, а також має впливові зони в Лівії, Єгипті та Нігерії.[30] За даними експертів, кількість бойовиків у складі «Ісламської держави» оцінюється приблизно в 200 тисяч осіб, з яких близько 35 тисяч (або кожний шостий) є іноземцями.[24]

29 червня 2014 року було оголошено утворення «Ісламської держави» (ІДІЛ), а Абубакр аль-Багдаді був провозголошений її головою (халіфом). ІДІЛ проголосив війну всім, хто не погоджується з їхньою ідеологією та тлумаченням ісламу, визначаючи їх як невірних, які заслуговують на фізичне усунення. ІДІЛ здійснював каральні акції проти різних екстремістських ісламських організацій, включаючи Аль-Каїду та Ан-Нусру в Сирії, а також інші групи, які не приєдналися до них. Стратегічною метою ІДІЛ було завоювання контролю над територіями, які не підпадали під контроль сирійського режиму.

«Ісламська держава» (ІДІЛ) здійснила багато відомих терористичних акцій проти різних груп населення, включаючи сунітів, шиїтів, християн, курдів, азідистів та інших. Ці акції мали місце в Сирії, Іраку, Тунісі, Лівії, Лівані, Єгипті, Ємені, Саудівській Аравії, Кувейті та в ряді африканських країн. До терористичних актів, здійснених бойовиками ІДІЛ, входить вибух російського цивільного літака над Єгиптом, акти терору в Парижі та інші подібні події. ІДІЛ має контроль над захопленими територіями, де діють суворі правила, що засновані на шаріатському законодавстві. Ця організація змушує всіх жителів підкорятися цим законам, сплачувати податки і добувати нафту для експорту через турецькі порти.

Головною метою ІДІЛ є відновлення ісламського халіфату і встановлення шаріату як основної правової системи. За дуже короткий час ІДІЛ зумів захопити значні території на заході і півночі Іраку, півночі і сході Сирії, а також інші райони регіону. Внаслідок цього захоплення вони також контролюють нафтові свердловини, що розташовані на цих територіях. У сирійській "помірній опозиції", яка отримувала підтримку від західних і деяких арабських країн, ІДІЛ також захопив значну кількість зброї. Слід визнати, що успіхи ісламістів у

рекрутуванні бійців є помітними. Медіа- кампанію «Ісламської держави» визнають однією з найбільш ефективних. За повідомленнями ЗМІ, ряди «Ісламської держави» поповнюються до однієї тисячі добровольців на місяць, у тому числі з розвинутих, респектабельних західних держав (як Велика Британія, Австрія, Австралія, Німеччина, інші). Є випадки переходу в іслам християн і атеїстів. Існує стереотип, що до ісламських екстремістських груп долучаються зазвичай люди невисокого рівня освіти, соціального статусу та рівня життя. Така тенденція дійсно існує і навіть переважає. За оцінками експертів, 25-40% добровольців – саме з такого соціального середовища [11].

Проте до лав так званої «Ісламської держави» приєднуються люди з різних соціальних груп. Значною серед тих, хто симпатизує їм (втім, це не означає, що всі вони підтримують ті відразливі форми терору, які застосовуються учасниками цього руху) є й категорія вихідців з «середнього класу», осіб, які отримали якісну сучасну освіту у західних навчальних закладах. Їхня частка серед рекрутів також оцінюється у межах до 40%, при цьому, відзначається тенденція до зростання саме цієї соціальної групи. Їхнє тяжіння до так званої «Ісламської держави» пояснюють тим, що сучасна молодь, головною сферою спілкування для якої став Інтернет-простір, виявляється беззахисною по відношенню до нинішніх методик маніпулювання інформацією і свідомістю. Вона часто виявляється нездатною протистояти викликам і загрозам сучасного суспільства, в тому числі й через самотність, дефіцит спілкування у найближчому оточенні.

Причини популярності ідей і практики так званої «Ісламської держави» серед молодого покоління регіону традиційного поширення ісламу, в першу чергу Близького та Середнього Сходу, західними фахівцями пов'язується з відсутністю у країнах регіону можливості вільного дискурсу щодо суспільних проблем і питань, обмеженістю доступу до альтернативних думок, засудження чи переслідування таких з боку влади. Залучення молоді в діяльність терористичних груп свідчить про значний суспільний попит на справедливі механізми соціальної регуляції та потребу у солідарності для впорядкування

життєвого простору. Цей попит особливо виразно відчувається в умовах загальної кризи національних держав як соціальних інститутів та зменшення впливу авторитетної релігійної думки. Хоча це явище особливо болісно проявляється в регіоні Близького Сходу, але загалом ця тенденція посилюється по всьому світу. Більшість прибічників ІДІЛ приваблює мрія про «іслам як вирішення всіх проблем». Звісно, говорячи про популярність так званої «Ісламської держави», ми розуміємо відносність цієї тенденції. В результаті дій цієї терористичної організації вже загинуло близько 300 тис. жителів країн Близького Сходу і близько 1 млн. осіб змушені були залишити свої помешкання. Але їдуть і у зворотному напрямку![11].

Справді, серед прихильників «Ісламської держави» є багато людей, які готові пожертвувати своїм життям не заради грошей або слави, а заради своїх переконань. Це свідчить про феномен, який був названий «культурою смерті» Іоанном Павлом II. Він описував зростання кількості людей, які впадають у деструктивні дії, навіть за ціною своєї власної самозагибелі, і розглядають ефектно розіграну смерть як найкращий спосіб висловити протест проти сучасної світової системи. Запам'ятовуючи, що сучасний світ переживає інтенсивну трансформацію, яка веде до політичної нестабільності та суспільно-історичної невизначеності, а також руйнування основ нормального людського існування, виникає ностальгія за минулим. Але ця ностальгія інколи приймає форму войовничого ісламізму, який мало пов'язаний з ісламом як релігією, до якої він звертається. Привабливість «Ісламської держави» пояснюється ідеологічною позицією, яку вони пропагують. Вони презентують себе як силу, що реалізує проект побудови держави та суспільства на основі ісламської традиції. Ця ідея знаходить підтримку серед значної кількості мусульман, які асоціюють ІД зі соціальною справедливістю, рівністю, чесним правлінням та "ісламською демократією". Відчуття соціальної нерівності, корупції та політичного пригнічення в деяких регіонах може зробити цей ідеологічний наратив привабливим для окремих осіб, які шукають змін та нового порядку речей. Ідея "ісламської справедливості", що є одним з фундаментальних

принципів ісламської догматики, активно використовується ісламістською пропагандою та ставиться як альтернатива світським ідейним концепціям.

Справді, на підконтрольних ІДІЛ територіях документовано вчинення жорстоких злочинів, включаючи масові вбивства, страти, етнічні чистки та відродження рабства. Організація застосовує терористичні методи для підтримки своєї влади і поширення своєї ідеології. Ці дії супроводжуються систематичним порушенням прав людини та міжнародного гуманітарного права. Міжнародні організації, правозахисні групи та світова спільнота засуджують такі злочини та прагнуть вживати заходів для припинення діяльності ІДІЛ і захисту постраждалих.

За даними західних спецслужб, кількість ісламістських терористичних організацій зросла з 13 в 1968 році до 100 в 1999 році. Загальна кількість активних членів цих організацій, здатних здійснювати терористичні акти, оцінюється приблизно в 50 тисяч осіб. Серед фундаменталістських рухів та угруповань, які можна віднести до ісламістських терористичних організацій, є такі: в Єгипті - «Брати-мусульмани» та їхні зарубіжні філії, «Джихад ісламі»; в Йорданії - «Воїни аллаха»; в Лівані - «Хезболлах», «Джамаа ісламія»; в Ємені - «Аль-іслах»; в Саудівській Аравії - «Аль-Фаджар»; в Пакистані - «Танзім даават уль-Іршад», «Харакят-уль-ансар»; в Афганістані - «Джамаа аль-афган аль-моджахедін» і «Талібан»; в Туреччині - «Бозкурт» та інші.

У ситуації зі зростанням турбулентності світових процесів, важливою складовою яких є розпад суспільства, "Ісламська держава" активно розширює свою територію та соціальну базу. Сучасна цивілізація надає людям нові можливості для особистої свободи та соціальної творчості, але також призводить до атомізації суспільства. В цьому контексті виникають проблеми з визначенням цінностей, зокрема свободи, справедливості та релігійних догм. Така ситуація є характерною і для ісламського суспільства, де розрізняються різні інтерпретації ісламу серед різних груп та особистостей. Це створює сприятливі умови для сучасних політичних ісламських угруповань, які мають більше шансів на розуміння широкої аудиторії, що більше орієнтується на суспільно-політичну

реальність, ніж на тонкощі теологічних доктрин. Ісламісти, у своїй дискусії з традиційними ісламськими школами, акцентують увагу на пріоритеті особистого тлумачення ісламської доктрини кожним мусульманом. Вони стверджують, що кожен індивід має право самостійно розуміти і інтерпретувати принципи ісламу.

2.2 Розширення території та соціальної бази «Ісламської держави» - тривожний сигнал для держав Європи

Сьогодні більшість інформації про іслам і його догмати досягає активної соціальної аудиторії, зазвичай молоді, через Інтернет. Ця інформація представлена у вигляді готових рецептів та інтерпретацій, але без належної теологічної підготовки отримувачу важко оцінити їх адекватність. Тому він опирається на свої власні погляди, життєвий досвід, знання та власне невдоволення. У даному контексті, феномен "Ісламської держави" є важливим ознакою стану світової системи в цілому. Цю організацію можна розглядати як форму антисистемного руху, як силу, що використовує зростаюче незадоволення суспільним порядком у світі. Це незадоволення виявляється у вигляді "релігійної пасіонарності" і посилюється кризою державності та ідентичності, зокрема в регіоні Близького Сходу.

Поширення території та соціальної бази "Ісламської держави" викликає тривогу у держав і народів, незалежно від їх географічного розташування. Однак, цей феномен має важливе значення для всіх, оскільки підкреслює потребу в альтернативних ідеях, символах і цілях, які надають переконливу альтернативу проекту "Ісламської держави" для соціально активної частини суспільства. Ця частина суспільства відчуває незадоволення своїм становищем, соціальними умовами або обмеженості в можливостях для соціальної реалізації. Тому, питання про створення переконливої альтернативи "Ісламській державі" стає особливо актуальним. Зважаючи на розмір території та аудиторії, де діє або знаходить послідовників "Ісламська держава" (ІДІЛ), дефіцит соціальних трансформацій присутній у більшості країн світу. На Заході особливістю мобілізації прихильників ІДІЛ є її колективний характер, коли родичі або добре

знайомі особи одночасно приєднуються до організації. Це сприяє геттоїзації етнічних анклавів у західноєвропейських містах, де рівень життя та соціальних послуг значно нижчий, ніж у районах з корінним населенням.

Поширення радикальних настроїв серед мусульман Заходу має декілька об'єктивних причин. По-перше, це пов'язане із багаторічною експансіоністською політикою країн Заходу на Близькому Сході [34]. По-друге, воно зумовлене становищем мусульман у країнах Заходу. Адже, незважаючи на те, що останнім часом уряди західних країн активно проводять політику «включення» в стосунку релігійних меншин та етнічних діаспор з метою подолання дискримінації та маргіналізації мусульманських спільнот, ці явища доволі широко поширені на Заході. Проте, незважаючи на певні позитивні зрушення у соціальній сфері, освіті, трудових відносинах, ісламофобія залишається ключовим фактором відчуження між мусульманськими меншинами та більшістю населення країн Заходу.

Після появи першої фотографії групи з шести людей із прапором ІД у Мозамбіку навесні 2018 року стало очевидним, що ідеї "глобального халіфату" поширюються й на південь континенту. З того часу в країні значно зросла кількість атак. За даними аналітичної організації Grey Dynamics, якщо до появи ІД у країні в 2017 році джихадисти здійснили лише кілька масштабних нападів, то вже у 2018 році було зафіксовано понад 50 атак. Крім того, після появи ІД в Мозамбіку змінився характер операцій бойовиків. Раніше місцеві джихадисти обмежувалися окремими нападами та засідками на поліцію, але після 2018 року вони переорієнтувалися на підготовку масштабних і координованих атак з захопленням міст. Цей підхід відповідає стратегії, описаній у книжках джихадистів, де зазначається про встановлення "тимчасового контролю". Згідно з цим планом, невелика група бойовиків на кілька годин захоплює контроль над містом, грабує його, вбиває певно вибраних місцевих жителів, розповсюджує листівки з закликами, а потім повертається назад у ліси або пустелю.

Історія появи ІД в Мозамбіку свідчить про новий етап у розвитку джихадистів. Надзвичайна швидкість, з якою мозамбіцький осередок ІД

перетворився з невеликої групи десяти людей на підрозділи, що здатні захоплювати й утримувати контроль над великими містами, є вражаючою. Якщо в Іраку зайняло 8 років - від оголошення про створення першої "Ісламської держави" у 2006 році до встановлення контролю над Фаллуджею у 2014 році, то в Мозамбіку цей процес зайняв вчетверо менше часу. Приклад Мозамбіку демонструє, що після втрати територій в Сирії та Іраку, ІД перенеслася на Африку як нову базу для поширення свого "халіфату". Саме в цьому регіоні глобальні джихадистські практики знайшли ідеальні умови для реалізації своєї політичної стратегії.

Відбори, референдуми та протести не можуть мати вирішального впливу в цій справі, оскільки джихадистська держава так сильно суперечить існуючій системі, що неможливо досягти компромісу з політичними та моральними нормами та інститутами, що існують. У цій справі вибори, референдуми та протести не мають достатнього впливу, оскільки держава джихадистів суперечить з такою силою чинній системі, що неможливо знайти компроміс з наявними політичними та моральними нормами та інститутами. Тому джихадистам, з метою побудови власної держави, необхідно спочатку знищити наявні. Їх єдина стратегія полягає в розпусканні хаосу. За допомогою насильства, терактів та вбивств, вони створюють невитриману життєву ситуацію для населення, яке, з метою безпеки та спокою, може бути готове відмовитися від своєї звичної поведінки та підкоритися джихадистам. Цим самим джихадисти зможуть контролювати цей хаос, "управляти жорстокістю" і на руїнах старого світу зведенням свого бажаного "халіфату".

Для того, щоб стати привабливою ціллю для джихадистів, країна повинна мати велику територію або глибокі географічні простори, в яких можна приховатися. Особливо зручним є наявність прилеглої до кордону іншої країни території, особливо якщо вона раніше була або є супротивником обраної джихадистами країни-цілі. В Сирії, Лівії та Іраку цим простором стала пустеля, а на Філіппінах — ліси. Другою важливою умовою є слабкість центрального уряду та наявність щільно заселених районів з опозиційно настроєним

населенням. Оптимальною є країна, де існує політична криза та певна частина населення, що почувається дискримінованою або опозиційно налаштованою до влади. Третім фактором є поширення пропаганди джихадистських ідей. Ідеальним варіантом є наявність мусульманської спільноти в країні, особливо з великою кількістю молодих людей, які стикаються з безробіттям та обмеженими перспективами у житті. Поява харизматичного радикального проповідника серед такої молоді, як це сталося на початку 2000-х в Нігерії, є додатковим прискорювачем її радикалізації. Четвертим фактором є поширення зброї серед місцевого населення, особливо внаслідок тривалого конфлікту. Чим триваліше триває війна в країні, тим більше зброї може накопичуватися у місцевого населення, що має жахливі наслідки для економіки самої країни.[12]

Історія показує, що хоча проєкт ІД розпочався в Сирії та Іраку, саме в Африці зараз виконуються всі чотири умови для успішного розповсюдження джихадистської діяльності. Багато країн на континенті, де вже присутні групи джихадистів, мають довготривале внутрішнє протистояння, слабкість центральної влади, економічну бідність, корупцію та репресії з боку влади. Лівія, Єгипет, Алжир, Нігерія, Камерун, Чад, Нігер, Бенін, Малі, Буркіна-Фасо, Конго, Сомалі - це лише кілька прикладів країн, де відбуваються активні джихадистські дії. На відміну від інших регіонів, де джихадистам вдалося послабитися, Африка стикається з купою додаткових проблем. У порівнянні з Близьким Сходом, в Африці немає головних умов, які сприяли послабленню ІД. У випадку Іраку та Сирії, успіх у боротьбі з джихадистами став можливим завдяки активній участі сильних країн, таких як США, Велика Британія, Канада та Франція. За лічені роки авіація США та їхніх партнерів у глобальній коаліції здійснила понад 24 тисячі авіаударів по джихадистам у Сирії та Іраку, а тисячі військових коаліції брали безпосередню участь у бойових діях проти ІД у Ракці та Мосулі. Завдати подібного впливу в Африці стає вкрай складною задачею, особливо з урахуванням зменшення присутності США на континенті. Крім того, відсутні надійні "локальні партнери", які були б готові проводити тривалі бойові дії проти терористів. Успіхи у Сирії, Афганістані та Іраку проти ІД були можливими

завдяки участі недержавних суб'єктів (наприклад, курдів у Сирії) або коаліції урядових сил із місцевими ополченнями (такими як "Хашд аш-Шаабі" в Іраку та "Арбакі" в Афганістані).

Згідно з Ю. М. Кобіщановим, наступні причини можуть пояснити значне поширення ісламу в Африці:

1. Полігамія, яка є частиною традиційних африканських та ісламських суспільств.
 2. Відносна простота богослужіння в ісламі порівняно з християнством.
 3. Легкість формального вступу неофіта до мусульманської громади, де не потрібно вчити катехізис, сповідатись або відмовлятись від полідемонічних вірувань.
 4. Простота релігійної ієрархії в ісламі на небі та землі.
 5. Відсутність значної духовенської ієрархії в ісламі, що відрізняється від християнства та інших традиційних релігій.
 6. Аналогії між традиційними таємними релігійно-магічними спільнотами та духовними орденами.
 7. Аналогії між традиційними чаклунами-жрецьми цих спільнот і марабутами (вададами в Сомалі, факірами в Судані).
 8. Адаптація ісламу до культу предків та вірувань в місцевих духів.
- Ю. М. Кобіщанов виділяє ці фактори як можливі причини поширення ісламу в Африці.[23]

Згідно з М. І. Кіреєм, африканці, приймаючи іслам, не лише прийняли комплекс норм і вірувань, але також систему мусульманського права, писемність, інститути державності, моральні норми та інші аспекти. Порівняно з християнством, іслам виявився більш "гнучким" щодо традиційних вірувань. Африканці поєднали віру в єдиного бога з поклонінням місцевим божествам і духам, які розглядалися як "підлеглі" Аллаху.

Ці спостереження М. І. Кірея вказують на те, що африканське сприйняття ісламу мало свої особливості і зберегло елементи традиційних вірувань, які були поєднані з новими мусульманськими віруваннями та практиками.

За думкою М. І. Кірея, швидкий процес "ісламізації" африканського континенту пояснюється декількома факторами:

1. Молодістю та динамізмом ісламу, який проявляє високу життєздатність незалежно від історичних або економічних умов.
2. Тотальністю ісламу, який охоплює всі сфери життя, включаючи політику, економіку, право, мораль, побут та родину.
3. Легкістю культової практики, яка робить його привабливим для широких мас.
4. Войовничим характером ісламу, фанатичним підкоренням віруючого Богу, долі, владі, духовенству і формуванням "слуг Аллаху". Ідея "джихаду" (священної війни) також відіграє свою роль у поширенні ісламу.

Зазначені фактори заохочують зростання впливу ісламу в Африці і сприяють швидкій "ісламізації" континенту, залучаючи багато африканців до вірувань і практик ісламу.

Ще одним фактором, який зауважує М. І. Кірей, є егалітаризм в ісламі. Усі віруючі, незалежно від країни проживання, раси чи статку, розглядаються як рівні. Іслам має концепцію "умми", єдиної спільноти, яка дотримується спільних правил і заборон. У традиційних релігіях значення надавалося громаді, а особистість віруючого мала менше значення. Однак, в ісламі, кожна особа має рівні права і обов'язки, що може сприяти привабливості ісламу для африканського населення.

Мусульманський іслам впливає на культуру через систему правових та морально-побутових норм. Рівень впливу ісламу прямо залежить від історичного розповсюдження релігії. В деяких районах Східної, Центральної і Південної Африки іслам має обмежений ареал поширення. Це пояснюється тим, що місцеве населення переважно дотримувалось догматичних і культових аспектів своїх традиційних релігій, а прийняття нормативно-правових принципів ісламу було обмеженим. Ступінь впливу норм шаріату залежить від рівня розвитку народу, який був досягнутий в період перед колонізацією. У суспільствах з низьким рівнем розвитку більший вплив мають норми місцевого звичаєвого права, таких

як земельне, кримінальне, спадкове, шлюбне та деліктне право, а норми та інститути мусульманського права не застосовуються. Це стає очевидним на прикладі мусульманських судів, які переважно діяли у містах, тоді як у сільській місцевості норми шаріату досі використовуються поряд із правовими звичаями старійшин.

Місцева влада у боротьбі проти джихадистів використовує послуги приватних військових компаній. У вересні 2019 року, відповідно до запрошення президента Мозамбіку, у країну прибуло близько 200 російських найманців зі "групи Вагнера". Росіяни обіцяли вирішити проблему з повстанцями в регіоні Кабо-Дельгадо за більш низьку ціну, ніж вимагали більш авторитетні компанії на ринку. Однак, у першому зіткненні "вагнерівці" зазнали втрат, втративши кількох своїх бійців, і вирішили більше не ризикувати. Після цього місцева влада вирішила залучити більш досвідчених "експертів" у боротьбі з повстанцями з компанії Dusk Advisory Group, зареєстрованої в ПАР. Мосімбоа-да-Прая є важливим містом, і напад джихадистів ІД на нього показав, що вони поки що можуть захопити та утримувати контроль над ним.

Висновок до другого розділу

ІДІЛ активно поширює свої ідеї там, де створюються певні умови, як природні, так і штучні. Ці умови включають атомізацію суспільства, розбіжності в інтерпретації ісламу між групами та особами, наявність територій для приховування, слабкість центрального уряду і наявність районів з високою населеністю, що мають опозиційні настрої. Крім того, розповсюдження зброї серед місцевого населення та тривалий конфлікт також сприяють поширенню ІДІЛ. Розширення соціальної бази ІДІЛ є небезпечним, оскільки воно призводить до хаосу, радикалізації руху і фрагментації суспільства, включаючи мусульман. Міжнародне співтовариство повинне бути готовим протидіяти викликам, які ставить ІДІЛ сучасному світовому порядку.

РОЗДІЛ 3.

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ІСЛАМІЗМУ НА ПОШИРЕННЯ ПРАВИХ ПОПУЛІСТСЬКИХ ІДЕЙ У ЄВРОПІ

Програма методологічного розділу

Для аналізу впливу ісламу на зміцнення правих популістських тенденцій проведено соціологічне дослідження, яке має розвідувальний характер.

Для збору первинної інформації використано анкетне опитування. За допомогою методу стихійного відбору було опитано 100 респондентів у віці від 16 до 60 років.

Основна проблема дослідження полягала в описі процесу формування правих популістських цінностей під впливом ісламу та радикальних рухів, які пов'язані з ним. Основним предметом дослідження був характер вияву правих настроїв у сучасному суспільстві.

З урахуванням комплексності проблеми, метою дослідження є проведення соціологічного аналізу характеру прояву популізму в сучасному суспільстві. Завдання:

- Здійснити соціологічну інтерпретацію поняття «популізм» в сучасному українському суспільстві.
- Проаналізувати тенденції розвитку популізму як соціального феномену, під впливом ісламу.

Анкета

Вітаю вас, шановний респонденте! Ми здійснюємо соціологічне дослідження, присвячене темі: "Правий популізм як реакція на ісламізацію Європи". Ваша думка та активна позиція мають велике значення для нашого дослідження." Дякуємо, що взяли участь у нашому опитуванні. Ми зацікавлені у вашій думці щодо співвідношення правого популізму та ісламізації Європи. Будь ласка, відповідайте на наступні запитання:

1. На Вашу думку, на скільки ісламізація Європи становить проблему?

- Це дуже велика проблема
- Скоріше проблема
- Невелика проблема
- Не вважаю проблемою взагалі

2. Чи вважаєте ви, що правий популізм зростає внаслідок ісламізації Європи?

- Так, це безпосередньо пов'язано
- Так, але не безпосередньо пов'язано
- Ні, це не пов'язано
- Не впевнений/впевнена

3. Як ви оцінюєте вплив правого популізму на суспільство Європи?

- Дуже негативний
- Скоріше негативний
- Нейтральний
- Скоріше позитивний
- Дуже позитивний

4. Чи вважаєте ви, що правий популізм викликаний іншими факторами, а не лише ісламізацією?

- Так, ісламізація не є головною причиною
- Ісламізація має значний вплив, але є інші фактори
- Ні, головною причиною є ісламізація
- Не впевнений/впевнена

5. Як ви ставитесь до заходів, прийнятих правими популістськими партіями для боротьби з ісламізацією?

- Повністю підтримую
- Скоріше підтримую
- Нейтрально ставлюся
- Скоріше не підтримую

6. Чи вважаєте ви, що правий популізм сприяє політичній розділеності в європейському суспільстві?

- Так, однозначно сприяє
- Популізм має значний вплив, але є інші фактори
- Ні, популізм не є причиною
- Не впевнений/впевнена

7. Чи підтримуєте Ви думку, що ісламізація Європи може мати позитивний вплив на культурне розмаїття?

- Повністю підтримую
- Скоріше підтримую
- Нейтрально ставлюся
- Скоріше не підтримую

8. Як ви оцінюєте інтеграцію мусульманських громад в європейському суспільстві?

- Дуже негативно
- Скоріше негативно
- Нейтрально
- Скоріше позитивно
- Дуже позитивно

9. Чи вважаєте ви, що правий популізм сприяє створенню стереотипів та ворожнечі до мусульман?

- Так, однозначно сприяє
- Популізм має значний вплив, але є інші фактори
- Ні, популізм не є причиною

- Не впевнений/впевнена

10. Чи маєте ви досвід особистої взаємодії з ісламістами в Європі?

- Так

- Скоріше так

- Ні

- Не впевнений/впевнена

11. Чи вважаєте ви, що заходи, прийняті європейськими урядами щодо імміграції, є ефективними для запобігання ісламізації?

- Так, вони точно є ефективними

- Скоріше ефективні

- Ні, зовсім не ефективні

- Не впевнений/впевнена

12. Чи вважаєте ви, що протиісламські настрої, поширювані правими популістськими партіями, є загрозою для толерантності і багатокультурності в Європі?

- Так, беззаперечна загроза

- Скоріше так

- Ні, не становлять загрозу

- Не впевнений/впевнена

13. Чи довіряєте Ви засобам масової інформації у висвітленні питань, пов'язаних з ісламізацією та правим популізмом?

-Так

- Ні

14. Чи вважаєте ви, що ісламізація Європи може мати вплив на економіку та соціальну стабільність регіону?

- Так, вона має відчутний вплив

- Скоріше так

- Ні, не впливає

- Не впевнений/впевнена

15. Як Ви ставитеся до ідеї розширення міжкультурного діалогу та взаєморозуміння для зменшення напруженості між різними групами населення?

- Дуже негативно
- Скоріше негативно
- Нейтрально
- Скоріше позитивно
- Дуже позитивно

16. Як ви оцінюєте роль європейських лідерів у врегулюванні питань, пов'язаних з ісламізмом?

- Ця роль вирішальна
- Роль скоріше важлива
- Зовсім не важлива
- Не впевнений/впевнена

19. Ваша стаття _____

20. Ваш вік _____

21. Освіта:

- Повна вища
- Неповна вища
- Середня спеціальна
- Середня загальна.

22. Регіон проживання(країна) _____

23. Місце проживання _____

ВИСНОВКИ

Досягнувши результатів проведеного дослідження, я отримав можливість дослідити можливості реформування, лібералізації та демократизації ісламського суспільства, зважаючи на реалії першої половини XXI століття. Мій висновок полягає в тому, що це неможливо здійснити без бажання змін з боку населення країн ісламського світу. Важливо підкреслити, що іслам не можна сприймати як антидемократичну релігію, оскільки рівень свободи в цих країнах значно відрізняється. Це стає можливим, в тому числі через політизацію і використання ісламу з метою досягнення власних цілей. У моєму дослідженні я розкрив світоглядні засади політичного ісламу, проаналізував його загальнополітичні та геополітичні доктрини, а також зв'язок з сучасною терористичною діяльністю. Політичний іслам є формою модернізму, оскільки він намагається знайти специфічну відповідь на виклики сучасності та виступає як альтернатива західній цивілізації. Він також виявляє значний рівень громадської єдності в соціальному та ідеологічному вимірах. Оцінюючи активність ісламістів на зовнішньо- та внутрішньополітичних рівнях, я наводив докази їх здатності протидіяти західному імперіалізму. Проте необхідно підкреслити, що ісламізм може становити загрозу і не обмежується лише роллю захисного механізму для мирних жителів. Якщо події 11 вересня в США ще можна було пояснити певними обставинами, то сучасні безкінечні війни в Афганістані, Іраку та інших країнах є лише спробою ІДІЛу розширити свої території навіть проти волі місцевого населення. В дискусіях науковців існує точка зору, що Арабська весна виникла не стільки з бажання демократизації, скільки з незадоволення радикально настроєної частини молоді перетвореннями на прозахідну орієнтацію. Нездатність арабських суспільств сформувати стабільну демократичну систему, яка була б вигідною для більшості населення, обумовлена перш за все культурними та ментально-психологічними особливостями.

В дискусіях науковців висловлюється думка, що Арабська весна може бути результатом не стільки бажання до демократизації, скільки

незадоволення певної радикально налаштованої молоді, яка протестує проти західних впливів. Нездатність арабських суспільств створити стійку демократичну систему, що задовольнила більшість населення, відображається перш за все у культурних і ментально-психологічних особливостях. Я вважаю, що політичні інститути цих країн можуть перетворитися на активних учасників демократизації лише за згоди політичних еліт. Якщо широкі верстви населення проявлять інтерес до демократичного процесу прийняття політичних рішень, швидкість демократизації значно зросте. В іншому випадку, доля демократизації арабського світу буде пов'язана зі спробами політичних еліт здійснити політичну модернізацію зверху, подібно до Саудівської Аравії та Йорданії. У сучасному розумінні, політичний іслам поєднує релігію з політикою. Більшість ісламістів мають спільну рису: вони, подібно до своїх історичних попередників, вступають в політику з релігії, отримуючи духовний авторитет разом з політичним досвідом. Протиріччя між західним та ісламським глобалізаційними проектами є конфліктом цінностей, який, як правило, залишається нерозв'язаним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алмугхід, І. Демократичні інститути у країнах Арабського Сходу: особливості становлення та трансформації — Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках, 2018. — (1 – 2). — С. 29 – 34.
2. Альванус А. Й. Ісламський фактор політичних процесів на Близькому Сході та Центральній Азії (кінець ХХ — початок ХХІ століття); Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». — Одеса, 2014. — 18 с.
3. Арістова А. Ісламський світ і світова політика — 2018. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.pic.com.ua/islams-kyy-svit-i-svitova-polityka.html>
4. Арістова А. Сучасні трансформації політичного ісламу // Релігія та соціум, 2011. — № 2. — С. 90 – 95.
5. Ісламські процеси у світі та в Україні: реалії та прогнози. Колективна монографія // Арістова А., Здіорук С., Бутиріна М. та ін.; [за ред. А. Арістової]. — К.: УАР, 2011. — 201 с.
6. Аулін, О.А. ІДІЛ як медіа вірус. Ісламська держава: генезис і нові тренди // під редакцією Салаха З., Ауліна О.А., 2015. — Львів: Манускрипт. — С. 34 – 40.
7. Богомолів О. Політичний іслам. Деякі особливості ісламського фундаменталізму та його перспективи на території колишнього Радянського Союзу — Східний світ, 2000. — № 1. — 140 с.
8. Горбач О. Арабо-мусульманська культура та іслам: політологічні аспекти. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку — 2013. — Вип. 25. — С. 21 – 26.
9. Єдаменко А. Ісламський фундаменталізм як політична доктрина — Політичний менеджмент, 2006. — № 2. — С. 167 – 175.
10. Ігошина Ж. Б. Спроби демократичних перетворень в арабських країнах в контексті процесів глобалізації. Актуальні проблеми міжнародних відносин — 2011. — Вип. 95(1). — С. 7 – 8.

11. Ісламська держава: генезис і нові тренди // під редакцією Салаха З., Ауліна О.А., 2015. — Львів: «Манускрипт». — 152 с.
12. Кореньков О. Ісламська держава Мозамбіку — К., 2020. — Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/international/islamska-derzhava-mozambiku.html>
13. Куліш І. Соціально-історичні та політичні джерела виникнення ісламського фундаменталізму — Іслам і Україна [Упорядник, наук. редактор та автор передмови М. Кирюшко] — К.: Ансар Фаундейшн, 2005. — С. 135 – 154.
14. Нагорний С. Сучасні процеси демократизації в країнах Арабського Сходу — Віче, 2011. — № 12. — С. 7 – 9.
15. Олійник М. О. Моделі демократичних перетворень та особливості демократизації політичного процесу в Україні. Актуальні проблеми політики, 2013. — Вип. 49. — С. 87 – 94.
16. Постолюк А. Я. Роль ісламу в сучасній міжнародній політиці — Львів, 2002. — С. 3
17. Пророченко Н.О. Ісламська держава: соціальний аспект феномену // під ред. Салаха З., Ауліна О.А., 2015. — ГО «Араб. Дім», ГО «Укр. центр ісламознавства» — Львів: Манускрипт. — С. 20 – 25.
18. Троян С. «Арабський злам» 2011 року в контексті еволюції сучасних міжнародних відносин. Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. — Серія: Історія, міжнародні відносини, 2012. — Вип. 10 — С. 139 – 144.
19. Ямпольська Л. М. Іслам і сучасний світ: навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету — Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2017. — 192 с.
20. Allison R. Virtual regionalism, regional structures and regime security in Central Asia. *Central Asian Survey*. — Volume 27(2). — 2008.
21. Esposito J. *The Islamic Threat: Myth or Reality?* New York: Oxford Univ. Press, — 1992.

22. Fuller Graham E. *The Future of Political Islam* — New York: Palgrave Macmillan, 2003. — 246 p.
23. Hegghammer T. *Should I Stay or Should I Go? Explaining Variation in Western Jihadists' Choice between Domestic and Foreign Fighting* // *American Political Science Review* — Vol. 107, Issue 1. — 2013. — p. 1 – 15.
24. Kemal H. Karpat *The politicization of islam* — Oxford: University Press. — p. 533.
25. Mudde, C. (2019). *The Far Right Today*. John Wiley & Sons.
26. Halikiopoulou, D., Vasilopoulou, S., & Fiori, A. (Eds.). (2018). *The Extreme Right in Europe: Current Trends and Perspectives*. Routledge.
27. Norris, P., & Inglehart, R. (2019). *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*. Cambridge University Press.
28. Mény, Y., & Surel, Y. (Eds.). (2002). *Democracies and the Populist Challenge*. Palgrave Macmillan.
29. Taggart, P. (2000). *Populism*. Open University Press.
30. Eatwell, R., & Goodwin, M. J. (2018). *National Populism: The Revolt Against Liberal Democracy*. Penguin.
31. Ignazi, P. (2003). *Extreme Right Parties in Western Europe*. Oxford University Press.
32. Inglehart, R., & Norris, P. (2016). *Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash*. HKS Working Paper No. RWP16-026.
33. Rooduijn, M. (2018). *What Unites the Voter Bases of Populist Parties? Comparing the Electorates of 15 Populist Parties*. *European Political Science Review*, 10(3), 351-368.
34. Minkenberg, M. (2017). *The Radical Right in Europe: An Overview*. In *The Oxford Handbook of the Radical Right* (pp. 3-26). Oxford University Press.
35. Kriesi, H., Grande, E., Lachat, R., Dolezal, M., Bornschier, S., & Frey, T. (2006). *Globalization and the Transformation of the National Political Space:*

- Six European Countries Compared. *European Journal of Political Research*, 45(6), 921-956.
36. Hafez, F. (2016). Islamophobia in Western Europe and North America. In *Islamophobia in the West* (pp. 21-43). Routledge.
 37. Biswas, S. (2018). Anti-Muslim Racism and the European Far Right: Lessons from the Netherlands. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 16(3), 346-367.
 38. Koomen, J., & Hamdy, A. (2019). Mediated Anti-Muslim Racism: A Comparative Analysis of Right-Wing Populist Media Coverage in the Netherlands, France and the United Kingdom. *European Journal of Communication*, 34(4), 380-400.
 39. Krzyżanowski, M., & Ledin, P. (Eds.). (2019). *The Routledge Handbook of Language and Politics*. Routledge.